

03

หนังสือศิลปปน: ศิลปะในรูปแบบหนังสือ

ปรมา เหล่าปิยะสกุล¹

รับบทความ: 19 ธันวาคม 2565 / แก้ไข: 6 พฤษภาคม 2566 / ตอรับตีพิมพ์: 8 พฤษภาคม 2566

<https://doi.org/10.14456/sbjfa.2023.3>

¹ นักศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาทัศนศิลป์ คณะจิตรกรรม ประติมากรรมและภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร,
e-mail: porrama.lpk@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความเรื่อง หนังสือศิลปิน : ศิลปะในรูปแบบหนังสือ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบหนังสือ สืบค้นความหมายของหนังสือศิลปิน และวิเคราะห์ผลงานจากกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการ Artists as Independent Publishers/ศิลปินในฐานะนักพิมพ์อิสระ โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสาร การสังเกตการณ์จากกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการ ยกตัวอย่างผลงานมาวิเคราะห์ถึงแนวความคิดและองค์ประกอบศิลป์ จากการศึกษาพบว่า หนังสือมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบตลอดเวลา ผ่านการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตควบคู่ไปกับศิลปะในแต่ละยุคสมัย มีการออกแบบรูปแบบหลากหลายแบบที่สัมพันธ์กับเนื้อหาและการรับรู้ของผู้อ่าน ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ศิลปินได้ริเริ่มสร้างสรรค์หนังสือศิลปิน (Artist's book) คือศิลปะในรูปแบบหนังสือ ที่ผสมผสานจิตรกรรม วรรณกรรม การออกแบบ และการถ่ายภาพเข้าด้วยกัน ใช้เทคนิคการพิมพ์ในรูปแบบต่างๆ เพื่อผลิตซ้ำ ทำให้สามารถเผยแพร่ได้อย่างกว้างขวางและเข้าถึงได้ง่ายมากกว่าศิลปะในกระแสหลัก จากการวิเคราะห์ผลงานจากกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการ Artists as Independent Publishers/ศิลปินในฐานะนักพิมพ์อิสระสามารถจำแนกประเภทการแสดงออกที่น่าสนใจได้ 2 ประเภท คือ หนังสือศิลปินแบบมีส่วนร่วม และหนังสือศิลปินที่รูปแบบส่งเสริมความหมายซึ่งต่อยอดแนวความคิดของศิลปินจากงานศิลปะประเภทต่างๆ ไปอยู่ในรูปแบบของสิ่งพิมพ์

คำสำคัญ: หนังสือศิลปิน / การพิมพ์ / หนังสือ / รูปแบบหนังสือ

วิธีอ้างอิง

ปรมา เหล่าปิยะสกุล. (2566). หนังสือศิลปิน: ศิลปะในรูปแบบหนังสือ. *วารสารศิลป์ พีระศรี*, 11(1), 55-96. <https://doi.org/10.14456/sbjfa.2023.3>

© 2023 ลิขสิทธิ์ โดยผู้เขียน และวารสารศิลป์ พีระศรี อนุญาตให้นำบทความไปเผยแพร่ได้ภายใต้สัญญาอนุญาต
ครีเอทีฟคอมมอนส์แบบแสดงที่มา-ไม่ใช้เพื่อการค้า-ไม่แก้ไข (CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

03

Artist's book: Art in book form

Porrana Laopiyasakul¹

Received: December 19, 2022 / Revised: May 6, 2023 / Accepted: May 8, 2023

<https://doi.org/10.14456/sbjfa.2023.3>

¹ Undergraduate Student, Department of Art Theory, Faculty of Painting Sculpture and Graphic Arts, Silpakorn University. e-mail: porrama.lpk@gmail.com

Abstract

The objective of this paper is to study the history of the evolution of book forms, define an artist's book, and analyze the artworks from the artist's book workshop called "Artists as Independent Publishers." These objectives will be achieved by examining relevant documents, gathering observations from the workshop, and analyzing selected notable works to understand the artist's intent and artistic elements. This study found that book forms are constantly changing due to the advancement of production technology and the evolution of the arts in any particular era. The book designs vary according to the content and Intellectual perception of readers. In the late 18th century, some artists were inspired to create artists' books, which are actual works of art in book form, combining painting, literature, design, and photography. These books utilize different printing techniques to reproduce multiple copies of the original book, enabling wider distribution and easier accessibility compared to mainstream arts. According to the analysis of the works from the artist's book workshop, "Artists as Independent Publishers," these expressive art forms can be categorized into two types: interactive artist's books and self-expressive artist's books, in which the book form expresses meaning. Additionally, artists can integrate various artworks into a single printed medium.

Keywords: Artist's book / Printing / Book / Book forms

Citation

Laopiyasakul, P. (2023). Artist's Book: Art in Book Form. *Silpa Bhirasri Journal of Fine Arts*, 11(1), 55-96. <https://doi.org/10.14456/sbjfa.2023.3>

© 2023 by the author(s); Silpa Bhirasri Journal of Fine Arts. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-Non Commercial-No Derivatives License (CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

บทนำ

หนังสือ คือการบันทึกที่ใช้ในการสื่อสารความหมายที่เก่าแก่มากที่สุดของมนุษย์ ซึ่งเป็นความก้าวหน้าของวิวัฒนาการด้านการสื่อสารถัดจากการพูด มีประวัติความเป็นมานับตั้งแต่การคิดค้นระบบการเขียนถูกสร้างขึ้นครั้งแรกในยุคสำริด (Bronze Age) ผ่านการพัฒนารูปแบบ (Form) มาหลากหลายครั้ง เพื่อบันทึกข้อมูลในรูปแบบของการเขียนข้อความ บันทึกภาพ และถ่ายทอดข้อมูล ผ่านการตีความจากผู้เขียนสู่ผู้อ่าน จากเดิมที่เคยขีดเขียนเรื่องราวบนผนังถ้ำ ย้ายไปสู่การแกะสลักและคัดลอกลงบนวัตถุต่างๆ ด้วยลายมือ เช่น หิน ดินเหนียว เปลือกไม้ แผ่นโลหะ กระดูก และกระดาษ จนกระทั่งพัฒนาไปสู่การพิมพ์ในระบบอุตสาหกรรมในปัจจุบัน ทำหน้าที่เป็นสื่อในการถ่ายทอดประเด็นที่ผู้เขียนต้องการสื่อสารไปยังผู้อ่าน ผ่านการออกแบบซึ่งล้วนส่งผลต่อการตีความเนื้อหา รวมไปถึงองค์ประกอบต่างๆ ที่มาจากกระบวนการสร้างสรรค์อย่างมีนัยยะ ทั้งภาพประกอบ กระดาษ ปก การออกแบบรูปเล่ม และการจัดวาง

หนังสือจึงเป็นศิลปะในการสื่อความหมายต่อผู้อ่านที่รวบรวมความรู้จากศาสตร์ต่างๆ ทั้งการแสดงออกทางภาษาและการแสดงออกทางศิลปะมาเรียบเรียงใหม่ ในรูปแบบที่ต่างกันออกไปในแต่ละยุคสมัย การสื่อสารผ่านหนังสือสามารถเผยแพร่ออกไปได้อย่างกว้างขวาง และเป็นสื่อที่ถูกนำมาใช้แสดงออกทางศิลปะโดยมีศิลปินเป็นผู้สร้างสรรค์ เกิดเป็นศิลปะรูปแบบหนึ่งที่เรียกว่า หนังสือศิลปิน (Artist's book) ซึ่งเป็นที่นิยมในแวดวงศิลปะตะวันตก แต่กลับไม่เป็นที่รู้จักและไม่ปรากฏข้อมูลเกี่ยวกับหนังสือศิลปินในประเทศไทยมากนัก บทความนี้จึงต้องการนำเสนอประเด็นที่เกี่ยวข้องกับหนังสือศิลปินเพื่อรวบรวมข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนางานศิลปะในรูปแบบหนังสือศิลปินต่อไปในอนาคต โดยเรียบเรียงให้เห็นพัฒนาการของรูปแบบหนังสือที่มีการเปลี่ยนแปลง และวิเคราะห์องค์ประกอบศิลป์ของหนังสือศิลปินจากกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการ Artists as Independent Publishers/ศิลปินในฐานะนักพิมพ์อิสระที่มีการแสดงออกอย่างน่าสนใจ

ประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบหนังสือ

หนังสือรูปแบบแรกในประวัติศาสตร์เกิดขึ้นเมื่อ 2,100 ปีก่อนคริสตกาล โดยชาวซูเมอร์เรียน (Sumerian) ที่อาศัยอยู่ทางตอนใต้ของเมโสโปเตเมีย (Mesopotamia) ได้ริเริ่มการจดบันทึกข้อความด้วยอักษรคูนิฟอร์ม (Cuneiform) หรืออักษรรูปเล่ม ด้วยปากกาลักษณะแบนยาวมีปลายรูปทรงสามเหลี่ยม กดลงบนแผ่นดินเหนียว (Clay tablet) แล้วจึงนำไปฝังแดดหรือเผาในเตาเผาอิฐ หนังสือแบบแรกในประวัติศาสตร์จึงมีลักษณะเป็นแผ่นที่แยกอิสระจากกัน สามารถอ่านตั้งแต่ต้นจนจบได้ในแผ่นเดียวเนื่องจากพื้นที่ในการเขียนมีจำกัด ถูกจัดเก็บรวบรวมไว้ในห้องสมุดของพระเจ้าอัสซูร์บานิปาล (Library of Ashurbanipal) ที่สร้างขึ้น เพื่อเก็บหนังสือแผ่นดินเหนียวโดยเฉพาะ แต่ละแผ่นมีเนื้อหาหลากหลายตั้งแต่บทกวีอย่างมหากาพย์กิลกาเมช (Epic of Gilgamesh) บทสวด บันทึกทางธุรกิจ และกฎหมายไปจนถึงแบบฝึกหัดของนักเรียน (Taylor, 2018)

ภาพที่ 1

“Stray Sumerian Tablet”, 2,100 ปีก่อนคริสตกาล, อักษรคูนิฟอร์มบนแผ่นดินเหนียว, ซาบาลา, อิรัก

หมายเหตุ. ปรับจาก A Stray Sumerian Tablet: Unravelling the story behind Cambridge University Library’s oldest written object, by University of Cambridge, 2018 (<https://www.cam.ac.uk/research/news/a-stray-sumerian-tablet-unravelling-the-story-behind-cambridge-university-librarys-oldest-written>). Copyright 2018 by Cambridge University Library. CC-BY-NC-SA.

รูปแบบของหนังสือยังคงถูกจำกัดให้อยู่ภายในพื้นผิวของวัสดุเรียบแบนหนึ่งแผ่น ด้วยข้อจำกัดนี้ นำไปสู่การพัฒนาวัตถุในการบันทึก เพื่อให้มีพื้นที่มากขึ้นและมีลักษณะซับซ้อนกว่าเดิม ปรากฏให้เห็นในรูปแบบของม้วนหนังสือ (Scroll) ที่ทำจากกระดาษปาปิร์ส (Papyrus) ซึ่งมีต้นกำเนิดในอียิปต์เมื่อ 2,400 ปีก่อนคริสตกาล นิยมใช้ในอารยธรรมอียิปต์โบราณแถบเมดิเตอร์เรเนียนตะวันออก กระดาษทำขึ้นจาก ลำต้นปาปิร์สที่ถูกตัดและอัดเป็นแผ่นบางหลายแผ่น ตัดทาบเชื่อมกันเป็นแผ่นยาวแผ่นเดียวโดยม้วนเก็บและ คลี่ออกเพื่ออ่านด้านใน ภาพประกอบเนื้อหาถูกวาดอย่างสวยงามด้วยหมึก สีธรรมชาติ และสีจากแร่ธาตุ ม้วนกระดาษมาตรฐานมีความกว้างประมาณ 20 เซนติเมตรและความยาวมากกว่า 10 เมตร

ข้อความและภาพวาดในม้วนหนังสือเขียนด้วยปากกา Reed pen ที่ทำจากต้นกก เนื้อหาจะถูก แบ่งเป็นแต่ละหน้าโดยคลี่ม้วนออกเพื่ออ่านตัวอักษรแต่ละบรรทัดไล่จากบนลงล่าง อาจเรียงจากขวาไป ซ้ายหรือซ้ายไปขวา ม้วนเก็บได้ทั้งแนวนอนและแนวตั้งแล้วแต่การใช้งาน ม้วนหนังสือเป็นวัฒนธรรมร่วม ที่ใช้ในยุคคลาสสิก (Middle Ages) ยุโรปสมัยใหม่ตอนต้น (Early Modern Europe) และวัฒนธรรมเอเชีย ตะวันออกในหลายพื้นที่ เช่น จีน ญี่ปุ่น และเกาหลี มีจุดประสงค์เพื่อเขียนเอกสารที่มีความสำคัญและต้องการ เก็บเป็นความลับ เนื่องจากไม่สามารถเห็นความยาวของม้วนกระดาษและข้อความด้านใน ใช้บันทึกเนื้อหา เช่น สนธิสัญญา ความรู้ทางการแพทย์ วรรณกรรม บทละคร บันทึกทางประวัติศาสตร์ รวมไปถึงการวาด ภาพเล่าเรื่องในแนวนอน (Narrative scroll)

ภาพที่ 2

“The Great Harris Papyrus” 1150 ปีก่อนคริสตกาล, ม้วนกระดาษปาปิร์ส, อียิปต์

หมายเหตุ. จาก Papyrus, 1150 B.C. by The British Museum. (https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA9999-43). Copyright 2023 by The Trustees of the British Museum. CC-BY-NC-SA-4.0

ต่อมาในช่วง 400 ปีก่อนคริสตกาล ชาวโรมันได้นำรูปแบบของม้วนหนังสือกระดาษปาปิรัสพัฒนาไปสู่การเขียนลงบนแผ่นหนังสัตว์ (Parchment) ทั้งหนังวัว แกะ หรือแพะ ซึ่งมีความทนทานต่อความชื้นและยืดหยุ่นสูง มีราคาที่ถูกกว่า สามารถเขียนได้ทั้งสองด้าน แผ่นหนังสัตว์ถูกนำมาประกอบกันหลายแผ่นผูกไว้ด้วยการซ้อนหน้าและเย็บเล่ม ด้านนอกประกบด้วยปกแข็งที่ทำจากหนังสัตว์หรือผ้า กลายมาเป็นต้นแบบของรูปเล่มหนังสือที่เห็นได้ในปัจจุบันที่เรียกว่าโคเด็กซ์ (Codex) ซึ่งเข้ามาแทนที่ม้วนหนังสือแบบเก่า มีหน้ากระดาษที่อ่านได้สองด้าน และซ้อนหน้าได้เป็นจำนวนมากทำให้ง่ายต่อการหาข้อความในแต่ละส่วน อีกทั้งยังเหมาะสมสำหรับการเขียนเนื้อหาที่มีความยาว สะดวกในการพกพาและเก็บรักษา

อิซิดอร์แห่งเซบิยา (Isidore of Seville) อัครสังฆราชชาวสเปนได้ให้คำนิยามโคเด็กซ์ไว้ว่า “โคเด็กซ์ คือ การประกอบกันด้วยหนังสือหลายเล่ม หนังสือหนึ่งเล่มคือม้วนหนังสือหนึ่งม้วน โคเด็กซ์อุปมาอุปไมยจากลำต้นของต้นไม้ หรือเถาวัลย์ราวกับว่าเป็นกิ่งก้านของต้นไม้ที่มีหนังสือมากมายในตนเอง” (Barney et al., 2006, 142) จากคำกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงวิธีคิดที่ตอบเจตจำนงต่อการใส่เนื้อหาปริมาณมากไว้ในหนังสือเล่มเดียว ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ความนิยมของโคเด็กซ์แพร่หลายในชาวคริสเตียน เนื่องจากมีความเหมาะสมในการบันทึกเนื้อหาที่มีความยาวและละเอียดได้อย่างครบถ้วน มีบทบาทในการเผยแพร่คำสอนและความเชื่อทางศาสนาคริสต์ต่อเนื่องจนมาถึงสมัยยุคกลาง

พระคัมภีร์และหนังสือทุกเล่มที่ถูกเขียนด้วยลายมือเรียกว่าหนังสือตัวเขียน (Manuscripts) หมายถึงต้นฉบับ เอกสารหรือหนังสือที่เขียนด้วยลายมือ มีความสำคัญต่อการสื่อสารมากที่สุดในช่วงก่อนการผลิตและคัดลอกหนังสือในยุคที่ยังไม่มีการพิมพ์ ซึ่งต้องใช้เวลาร่วมหลายปีในการบรรจงเขียนข้อความและวาดภาพ ด้วยข้อจำกัดนี้จึงทำให้ต้นฉบับมีเพียงฉบับเดียวและคัดลอกสำเนาได้เพียงไม่กี่ชุด โดยมีนักบวชเป็นผู้เขียนและคัดลอกพระคัมภีร์หรือวรรณกรรม เนื่องจากเป็นผู้ที่มีความรู้ในขั้นอ่านออกเขียนได้ ส่วนจิตรกรได้รับมอบหมายให้วาดภาพประกอบที่เรียกว่าหนังสือตัวเขียนวิจิตร หรือเอกสารตัวเขียนสีวิจิตร (Illuminated Manuscript) คือการสร้างสรรค์ผลงานจิตรกรรมประกอบหนังสือต้นฉบับ มีสีเส้นสดใส ตกแต่งด้วยสีฝุ่นเทมเพอรา (Tempera) เงินและทอง ตรงตามความหมายของคำว่า illumination ซึ่งแปลว่าส่องสว่าง มีจุดประสงค์เพื่อเน้นให้หน้าหนังสือมีความสวยงาม นิยมตกแต่งตัวพิมพ์ใหญ่ที่ขึ้นต้นในบรรทัดแรกของหน้าและวาดเส้นขอบกระดาษอย่างวิจิตรบรรจง ระดับของการตกแต่งขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์การใช้งานและความมั่งคั่งของเจ้าของหนังสือ (Britannica, T. Editors of Encyclopaedia, 2022) เป็นที่มาของการวาดภาพประกอบ (Illustration) หมายถึงงานศิลปะใดที่อธิบาย ชี้แจง ตกแต่งหรือแปลข้อความจากตัวอักษรให้กลายมาเป็นทัศนศิลป์ เพื่อถ่ายทอดเรื่องราวให้ผู้อ่านมีความเข้าใจที่ถูกต้องสอดคล้องกับเรื่องราวในหนังสือ

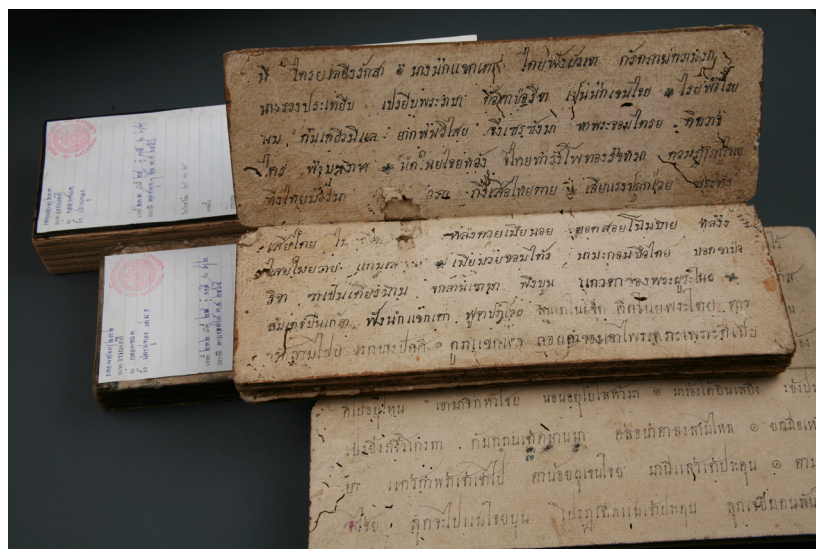

ภาพที่ 3

Simon Bening "Book of Hours", ค.ศ 1530, สีสันเทมเพอรา ทองและหมึกบนแผ่นหนัง, บรูจส์, เบลเยียม
 หมายเหตุ. จาก Book of Hours, by S. Bening, ca.1530-35, The Met. (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/684184>). In the public domain.

ในดินแดนสุวรรณภูมิใช้การเขียนต้นฉบับด้วยลายมือเช่นเดียวกันกับชาติอื่น โดยมีรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ร่วมของประเทศแถบเอเชียอาคเนย์ที่นับถือศาสนาพุทธ คือหนังสือสมุดไทยและคัมภีร์ใบลานซึ่งมีที่มาตั้งแต่สมัยอยุธยา เป็นเอกสารชิ้นต้นที่บันทึกเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์คำสอนทางศาสนา ตำรายา วรรณกรรม และหลักฐานที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมในด้านต่างๆ โดยมีอาลักษณ์เป็นผู้เขียนอักษร หนังสือสมุดไทยคือหนังสือที่มีลักษณะเป็นกระดาษพับ รูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าวางตามแนวระนาบ เปิดจากด้านล่างขึ้นไปด้านบน ตัวเล่มทำขึ้นจากกระดาษข่อยที่จำแนกตามสีของกระดาษ 2 แบบ คือสมุดไทยขาวและสมุดไทยดำ รองรับการเขียน การขุดตัวอักษร การวาดภาพจิตรกรรมและการเขียนลายเส้นต่างๆ ด้วยหมึกสีดำ สีขาวหรือสีทอง

ส่วนคัมภีร์ใบลานคือรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมอินเดียตอนใต้พร้อมกับการเผยแผ่พุทธศาสนา ใช้จารคำสอนในพระพุทธานุญาตอย่างพระไตรปิฎกรวมถึงเอกสารที่มีความสำคัญลงบนใบลานซึ่งเป็นวัสดุที่มีความทนทานสูง แผ่นใบที่เลาะก้านออกมีหน้ากว้างประมาณ 6-8 เซนติเมตร นำมาเย็บเป็นเล่มเรียกว่าการเข้าผูก ใบลานผูกหนึ่งมีลานประมาณ 24 ใบ จารตัวอักษรด้วยเหล็กแหลมลงบนใบลาน จากนั้นใช้เขม่าดำที่เรียกว่าหมื่นหม้อผสมกับน้ำมันยาง ทาลงบนร่องตัวอักษรแล้วขีดออก ซึ่งต้องอาศัยความชำนาญของผู้จารที่มีฝีมือในการเขียนอย่างแม่นยำสวยงาม (ธันวดี สุขประเสริฐ, 2564) คุณสมบัติของวัสดุธรรมชาติจึงส่งผลให้การอ่านและการเก็บรักษาจำเป็นต้องมีความละเอียดอ่อน อีกทั้งยังถือเป็นธรรมเนียมว่าคัมภีร์ใบลานจัดเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างหนึ่งที่สูงขึ้นเพื่อเป็นพุทธบูชา ประดับตกแต่งหน้าปกด้วยการปิดทอง เขียนลายรดน้ำ หรือประดับมุกอย่างวิจิตรงดงาม

ภาพที่ 4

“ปลาบู่ทอง เล่ม 1”, สมัยรัชกาลที่ 5, หนังสือสมุดไทยขาว, หอสมุดแห่งชาติ

หมายเหตุ. จาก ปลาบู่ทอง เล่ม 1, โดย หอสมุดแห่งชาติ, (ม.ป.ป.) (http://manuscript.nlt.go.th/th-th/หน้าแรก/ctl/ctrlObjectType3_Detail/mid/1855/id/5). สแกนลิขสิทธิ์ 2566 โดย หอสมุดแห่งชาติ.

หนังสือที่ใช้การเขียนต้นฉบับด้วยลายมือจัดสร้างขึ้นและถูกจำกัดอยู่ภายในกลุ่มชนชั้นนำของสังคม เช่น พระมหากษัตริย์ รัฐ หรือนักบวช คนทั่วไปในสังคมส่วนใหญ่ยังไม่รู้หนังสือและไม่สามารถเข้าถึงหนังสือได้ เนื่องจากการเขียนด้วยลายมือผลิตหนังสือได้ในปริมาณจำกัด ด้วยข้อจำกัดนี้จึงนำไปสู่การคิดค้นวิธีที่สามารถผลิตหนังสือแบบใหม่ คือการพิมพ์ด้วยแม่พิมพ์แกะไม้ (Woodblock printing) เริ่มต้นครั้งแรกเมื่อคริสต์ศตวรรษที่ 7 ในราชวงศ์ถังของจีน เป็นกระบวนการพิมพ์ข้อความ รูปภาพ และลวดลายที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในเอเชียตะวันออก สามารถทำสำเนาของหนังสือได้ในปริมาณมากและรวดเร็ววก่อน ใช้ได้กับทั้งม้วนหนังสือและหนังสือที่เป็นเล่ม โดยแกะสลักข้อความและรูปภาพอย่างละเอียดลงบนไม้ จากนั้นจึงลงหมึกและกดแม่พิมพ์เพื่อพิมพ์ลงบนผ้าหรือกระดาษซึ่งเป็นวัสดุสำคัญในการเขียนที่ถูกประดิษฐ์ขึ้นโดยชาวจีน ถือเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่นำมาสู่พัฒนาการพิมพ์ในรูปแบบอื่น ๆ เช่น ระบบการพิมพ์ตัวเรียง (movable type) รวมไปถึงภาพพิมพ์อุคิโยเอะ (Ukiyo-e) ของญี่ปุ่นในยุคเอโดะ

จุดเปลี่ยนสำคัญในประวัติศาสตร์หนังสือเกิดขึ้นเมื่อการใช้กระดาษได้ขยายตัวจากจีนไปสู่ตะวันออกกลาง และกลายมาเป็นที่ยอมรับในยุโรปแทนที่ใช้แผ่นหนังสือในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 14 ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับการถือกำเนิดขึ้นของแท่นพิมพ์ (Printing press) โดยโยฮันเนส กูเตนเบิร์ก (Johannes Gutenberg) ผู้คิดค้นระบบการพิมพ์และเทคนิคการพิมพ์สมัยใหม่ พัฒนาจากระบบการพิมพ์ตัวเรียงอักษรแบบไม้ของจีน เปลี่ยนมาเป็นตัวเรียงอักษรที่ทำจากโลหะ ใช้ร่วมกับแท่นพิมพ์ที่ทำจากไม้และหมึกพิมพ์เชื่อน้ำมัน พิมพ์ตัวหนังสือและภาพประกอบด้วยเทคนิคภาพพิมพ์โลหะ (Etching) และภาพพิมพ์

*การคิดค้นกระดาษโดยไซหลุน (Cai Lin) ในประเทศจีนสมัยราชวงศ์ฮั่น เมื่อ ค.ศ 105 ใช้เส้นใยพืชที่แช่แล้วอัดเป็นแผ่น ตากแห้งเป็นแผ่นบนโครงไม้ (Cartwright, 2017)

แกะไม้ (Wood engraving) สามารถผลิตหนังสือจำนวนมากได้ในเวลาที่รวดเร็ว หลังจากนั้นการตีพิมพ์ด้วยแท่นพิมพ์ไม้ได้พัฒนาเปลี่ยนผ่านไปสู่การใช้แท่นพิมพ์โลหะและเครื่องพิมพ์ตามเทคโนโลยีที่พัฒนามากยิ่งขึ้น

หนังสือมีบทบาทในการพัฒนาองค์ความรู้ของผู้คนในแต่ละยุคสมัย เห็นได้จากการที่อุตสาหกรรมหนังสือเฟื่องฟูขึ้นเป็นอย่างมากในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15 โรงพิมพ์ถูกก่อตั้งขึ้นทั่วยุโรปส่งผลให้หนังสือมีต้นทุนการผลิตที่ต่ำลง ผู้คนสามารถสะสมสิ่งพิมพ์และงานศิลปะภาพพิมพ์ได้ในราคาย่อมเยามากขึ้น หนังสือที่เกี่ยวข้องกับศาสนจักรเริ่มถูกแทนที่ด้วยหนังสือปรัชญา วรรณกรรม ข่าวสาร และการค้นพบทางวิทยาศาสตร์ เป็นการขยายขอบเขตของผู้เข้าถึงหนังสือและองค์ความรู้ในวงกว้างอย่างรวดเร็ว ส่งต่อแนวความคิดและความเป็นปัจเจกบุคคลอันหลากหลายถ่ายทอดผ่านหนังสือสู่สังคมพร้อมไปกับการเสื่อมอำนาจลงของศาสนจักร

ภาพที่ 5

Jan van der Straet, “Impressio Librorum”, เผยแพร่ในปี ค.ศ. 1580-1605, ภาพพิมพ์โลหะ, บริติชมิวเซียม, สหราชอาณาจักร

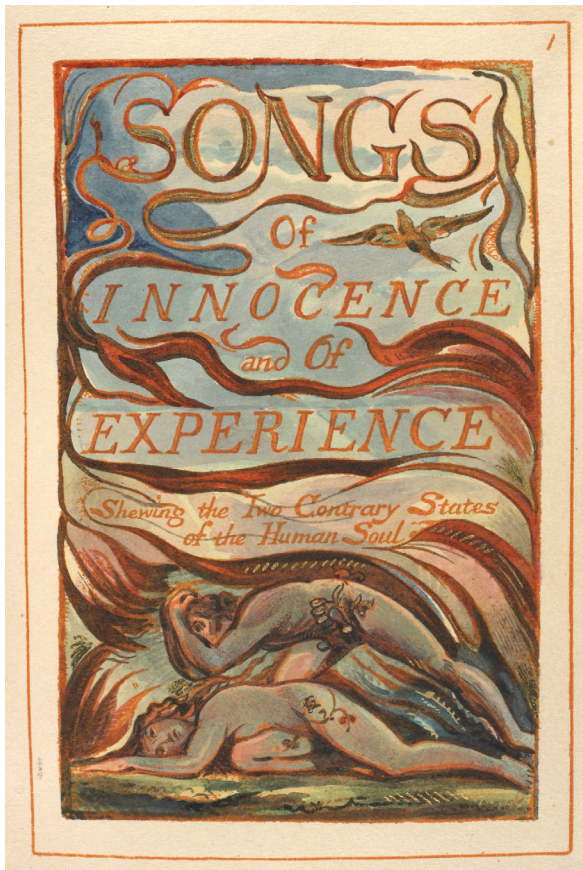
หมายเหตุ. จาก *Book Printing*, by J. Van der Streat, ca.1550, Britannica (<https://www.britannica.com/technology/printing-press>). Copyright 2023 by The Trustees of the British Museum.

ในช่วงต้นของคริสต์ศตวรรษที่ 19 รูปเล่มหนังสือยังคงไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก แต่การพิมพ์และการผลิตมีการใช้เครื่องจักรมากขึ้น ซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่เพิ่มปริมาณในการผลิตซ้ำอย่างรวดเร็ว หนังสือมีราคาต้นทุนและราคาขายที่ต่ำลง เครื่องพิมพ์ที่ใช้พลังงานจักรไอน้ำถูกนำเข้ามาแทนหน้าที่อาลักษณ์ในการผลิตสำเนาหนังสือ เป็นการถือกำเนิดการพิมพ์รูปแบบใหม่ที่เข้ามาจนถึงปัจจุบัน คือการพิมพ์ออฟเซต (offset printing) หมายถึงกระบวนการพิมพ์ที่พัฒนามาจากภาพพิมพ์หิน (Lithography) หมึกจะสัมผัสกับแผ่นเพลทแม่พิมพ์และกระดาษโดยตรงผ่านลูกกลิ้ง มีความเหมาะสมในการพิมพ์งานคุณภาพสูงปริมาณมากที่เข้ามาทดแทนการคัดลอกสำเนาด้วยลายมือ การพัฒนาการพิมพ์ด้วยเครื่องจักรเกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันกับการคิดค้นการถ่ายภาพและการตีพิมพ์ภาพถ่ายลงหนังสือเป็นครั้งแรก เกิดเป็นหนังสือรูปแบบใหม่ที่เรียกว่าหนังสือภาพประกอบภาพถ่าย (Photographically Illustrated Books) ซึ่งใช้ภาพถ่ายในการเล่าเรื่องแทนภาพวาดประกอบ

หนังสือได้ทำหน้าที่เล่าเรื่องราวและเผยแพร่แนวความคิดของผู้ผลิตส่งต่อไปยังผู้อ่านในวงกว้างโดยดำเนินควบคู่ไปกับศิลปะและนวัตกรรมการผลิตในทุกยุคสมัย นับตั้งแต่การเขียนต้นฉบับด้วยลายมือที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันกับการวาดภาพประกอบด้วยมือ การพิมพ์แกะไม้ที่คุ้นชานไปกับศิลปะภาพพิมพ์แกะไม้ และการพิมพ์ด้วยแท่นพิมพ์โลหะถูกพัฒนาควบคู่กับศิลปะภาพพิมพ์โลหะ สิ่งนี้ทำให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างหนังสือและศิลปะแต่ละแบบมีความเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกันมาโดยตลอด ผ่านการพัฒนารูปเล่ม ตั้งแต่แบบแผ่น แบบม้วน แบบพับจนมาเป็นเล่ม การออกแบบรูปเล่มทั้งหมดล้วนมีเหตุผลเพื่อตอบสนองการใช้งาน ส่งเสริมเนื้อหาของหนังสือ และดึงดูดให้ผู้พบเห็นอยากเปิดอ่าน ศิลปะจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่อยู่ภายในทุกองค์ประกอบของหนังสือ ทั้งด้านรูปทรง เทคนิค การออกแบบ และแนวความคิด เพื่อทำหน้าที่ในการสื่อสารร่วมกับตัวอักษรให้ผู้อ่านรับรู้และเข้าถึงประเด็นต่างๆ ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

พัฒนาการของหนังสือศิลปิน

ศิลปินมีส่วนในการผลิตหนังสือมาตั้งแต่การสร้างสรรค์ผลงานจิตรกรรมประกอบหนังสือต้นฉบับในยุคกลาง การวาดภาพประกอบวรรณกรรมและบทกวีล้วนเป็นการสร้างสรรค์ภายใต้ทิศทางของผู้ว่าจ้าง นักเขียนและผู้ประพันธ์ แต่ไม่ใช่การริเริ่มด้วยตัวศิลปินเอง จุดเปลี่ยนที่สำคัญเกิดขึ้นเมื่อวิลเลียม เบลค (William Blake) กวี จิตรกร และศิลปินภาพพิมพ์ชาวอังกฤษ ได้ตีพิมพ์หนังสือ Songs of Innocence and of Experience ในปี ค.ศ. 1789 รวบรวมภาพประกอบที่สร้างสรรค์ด้วยตนเองและบทกวีทั้งหมด 45 บทที่เคยตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ มีเนื้อหาเกี่ยวกับความฝัน วิญญาณ และจินตนาการเกี่ยวกับพระเจ้า ศิลปินมีบทบาทในการดำเนินการทุกอย่างตั้งแต่กระบวนการเย็บเล่ม พิมพ์ เผยแพร่ และจำหน่ายด้วยตนเอง (British Library, n.d.) ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นในการกำหนดทิศทางของหนังสือศิลปินให้กับศิลปินรุ่นหลังในเวลาต่อมา

ภาพที่ 6

William Blake, "Songs of Innocence and of Experience", 1789.

หมายเหตุ. จาก William Blake's Songs of Innocence and of Experience, by W. Blake, 1923, British Library (<https://www.bl.uk/collection-items/william-blakes-songs-of-innocence-and-experience>). In the public domain.

ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 Livre d'Artiste หรือ Livre de Peintre ที่แปลตรงตัวว่าหนังสือศิลปินได้ถือกำเนิดขึ้นในฝรั่งเศส ซึ่งเป็นรูปแบบของหนังสือภาพประกอบที่พิมพ์โดยตรงจากแม่พิมพ์ที่ศิลปินสร้างขึ้นเอง แทนแม่พิมพ์ที่สร้างโดยช่างพิมพ์จากการออกแบบของศิลปิน มีความหรูหราและผลิตในจำนวนจำกัด ส่วนมากไม่เย็บเล่มเพื่อให้สามารถถอดแยกส่วนเพื่อจัดแสดงได้ ภายในเล่มมักจะมีการแสดงความคิดเห็นและบันทึกของศิลปินในการพิมพ์เล่มต้นฉบับ ทำให้ผู้ชมเข้าใจงานสร้างสรรค์และการสะท้อนตนเองของศิลปินได้ดียิ่งขึ้น (Drucker, 1995)

ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ 20 กลุ่มศิลปินหัวก้าวหน้า (Avant-Garde) ได้ให้ความสนใจกับสื่อสิ่งพิมพ์ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยการใช้การพิมพ์เป็นกลยุทธ์ในการเผยแพร่แนวความคิด อุดมการณ์ทางการเมือง และงานศิลปะออกไปได้ในวงกว้างนอกเหนือสถาบันทางศิลปะและหอศิลป์ ขยายกลุ่มเป้าหมายไปถึงผู้คนที่ไม่ได้สนใจงานศิลปะ ทั้งหนังสือศิลปิน แลงการณ สื่อบ้างพิมพ์ และวารสารต่างๆ ถูกสร้างขึ้นเป็นจำนวนมากและนับเป็นส่วนหนึ่งในขบวนการทางศิลปะต่างๆ ในช่วงเวลาของศิลปะสมัยใหม่ (Modernism) ทั้งศิลปะฟิวเจอริสึม (Futurism) ศิลปะดาดา (Dadaism) ป๊อปอาร์ต (Pop art) และศิลปะฟลักซุส (Fluxus) เป็นต้น

ศิลปินในขบวนการทางศิลปะที่ต่อต้านความเป็นศิลปะรูปแบบเก่าอย่างดาดา (Dadaism) ได้นำรูปแบบการสร้างหนังสือศิลปินมาผนวกกับแนวคิดที่ปฏิเสธความสำคัญของกายภาพงานเพียงอย่างเดียว ทั้งการแถลงการณ์ วารสาร และหนังสือศิลปินถูกตีพิมพ์และเผยแพร่โดยสาขาหลักแต่ละแห่งของดาดา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเบอร์ลิน ซึ่งเริ่มต้นโดยนักเขียน กวี และนักจิตวิเคราะห์ชาวเยอรมัน ริชาร์ด ฮูลเซนเบค (Richard Huelsenbeck) ที่จัดพิมพ์หนังสือศิลปินที่สร้างแรงกระเพื่อมในสังคมหลายเล่ม เช่น *Das Gesicht der Herrschenden Klasse* (1921) ของจอร์จ กรอสซ์ (George Grosz) ซึ่งเป็นชุดภาพพิมพ์เสียดสีทางการเมืองเกี่ยวกับชนชั้นนายทุนของเยอรมัน

ภาพที่ 7

Marcel Duchamp, หน้าปก “Le Surréalisme en 1947”, 1947.

หมายเหตุ. จาก Marcel Duchamp, by M. Duchamp, 1947, MoMA (<https://www.moma.org/collection/works/16038>). Copyright 2023 by Artists Rights Society (ARS), New York / ADAGP, Paris/ Estate of Marcel Duchamp.

ในขณะเดียวกันศิลปินเซอร์เรียลลิสม์ (Surrealism) ได้สร้างหนังสือศิลปินที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับกวีนิพนธ์และทฤษฎีต่างๆ โดยมีความแตกต่างออกไปจากเดิมด้วยการใช้วัสดุสำเร็จรูป (Readymade) เช่น หนังสือ *Le Surréalisme* (1947) สู่จิตบรรณิทธิกรรมในรูปแบบหนังสือศิลปินที่มีหน้าปกสีชมพูสำเร็จรูปซึ่งทำจากยางบนหน้าปกโดยมาร์เซล ดูชองป์ (Marcel Duchamp) ภายในมีภาพพิมพ์หิน และภาพพิมพ์แกะไม้ โดยศิลปินได้แก่ จวาน มิโร (Joan Miró), อีฟ ตองกี (Yves Tanguy),ฌอง อาร์ป (Jean Arp), อเล็กซานเดอร์ คาลเดอร์ (Alexander Calder) และ มักซ์ แอร์นส์ท (Max Ernst) หรือการหยิบยืมเอาสัญลักษณ์ของงานศิลปะในอดีตมาเล่าเรื่องราวในหนังสือ *Une Semaine de Bonté* (1934) ของมักซ์ แอร์นส์ท (Max Ernst) เป็นนวนิยายภาพปะติด ประกอบด้วยภาพ 182 ภาพที่สร้างขึ้นโดยการตัดและจัดภาพประกอบขึ้นใหม่จากสารานุกรม นวนิยาย วารสารวิทยาศาสตร์ แค็ตตาล็อกสิ่งซื้อทางไปรษณีย์ นิตยสารทางประวัติศาสตร์และธรรมชาติจากสมัยวิกตอเรียรวมถึงช่วงต้นศตวรรษที่ 20

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งเป็นรอยต่อระหว่างยุคสมัยใหม่ที่กำลังเปลี่ยนผ่านไปสู่ยุคหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) ศิลปินหลายคนใช้หนังสือของศิลปินเป็นวิธีทดลองรูปแบบ เผยแพร่แนวคิด และเชื่อมโยงแนวความคิดที่มีร่วมกัน เริ่มให้ความสำคัญต่อการผสมผสานองค์ความรู้จากศาสตร์ต่างๆ ในงานทัศนศิลป์ ทั้งด้านภาษาศาสตร์ การประพันธ์ สัญศาสตร์ และสิ่งพิมพ์ สะท้อนแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับแนวความคิดมากกว่าวัตถุและกายภาพแบบศิลปะเชิงแนวคิด (Conceptual art) ซึ่งเป็นความเคลื่อนไหวหนึ่งที่มีความสำคัญในวงการศิลปะหลังสมัยใหม่และส่งอิทธิพลต่อมาในงานรูปแบบต่างๆ มีการใช้ตัวอักษรและแนวคิดเกี่ยวกับภาษาเป็นองค์ประกอบหลักในงานทัศนศิลป์ (Text-based) เพิ่มมากยิ่งขึ้น

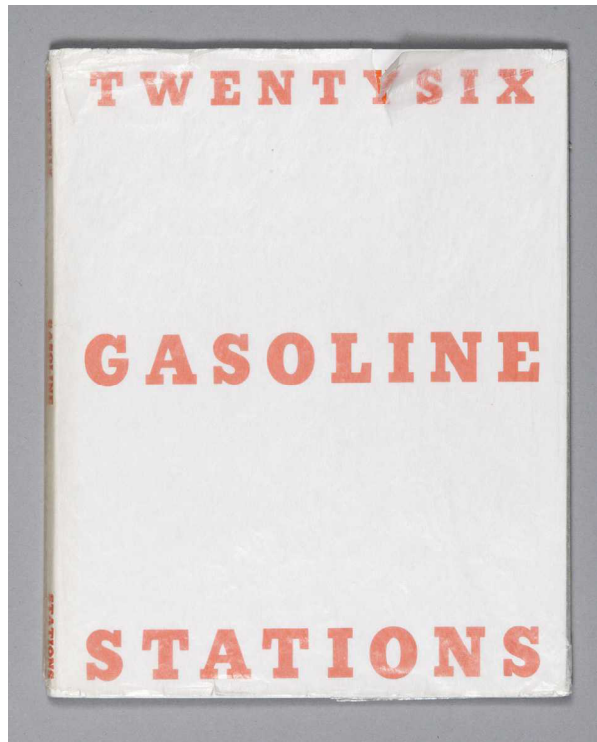

ภาพที่ 8

Dieter Roth, “2 Bilderbücher”, 1957.

หมายเหตุ. จาก Dieter Roth. 2 Bilderbücher. 2 Picture books. Versionen der im forlag ed., by D. Roth, 1957, The Saleroom: The home of art & antiques auction (<https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/christian-hesse-auktionen/catalogue-id-srchristia10002/lot-8bdc5786-356b-4e24-89c2-a541015be2b1>). Copyright 2023 by Metropress Ltd, (t/a Auction Technology Group).

ในคริสต์วรรษที่ 1960 เกิดการปฏิวัติวิธีการทำงานของศิลปินในการตีพิมพ์หนังสืออย่างรวดเร็ว ตรงข้ามกับการตีพิมพ์แบบจิตรกรหรืออย่าง Livre d'Artiste ด้วยการผลิตซ้ำเป็นจำนวนมากและมีราคาที่ไม่แพง อย่างเช่น 2 Bilderbücher (1957) ของศิลปิน ดีเตอร์ รอท (Dieter Roth) เป็นหนังสือที่ถูกออกแบบมาอย่างประณีต เปลี่ยนการรับรู้ที่ละหน้ากระดาษแบบโคเด็กซ์ด้วยการเจาะแต่ละเป็นรูปทรงเรขาคณิต ทำให้สามารถเห็นมากกว่าหนึ่งหน้าในเวลาเดียวกัน นอกจากนี้ยังได้นำหนังสือที่มีอยู่เดิมหีบมาใช้ใหม่ในหนังสือศิลปิน เช่น หนังสือการ์ตูน กระดาษท้ายเครื่องพิมพ์ และหนังสือพิมพ์ หนังสือของรอตถูกตีพิมพ์เป็นจำนวนมากผ่านสำนักพิมพ์หลายแห่งในยุโรปและอเมริกาเหนือ ทำให้มีวางจำหน่ายอย่างกว้างขวาง

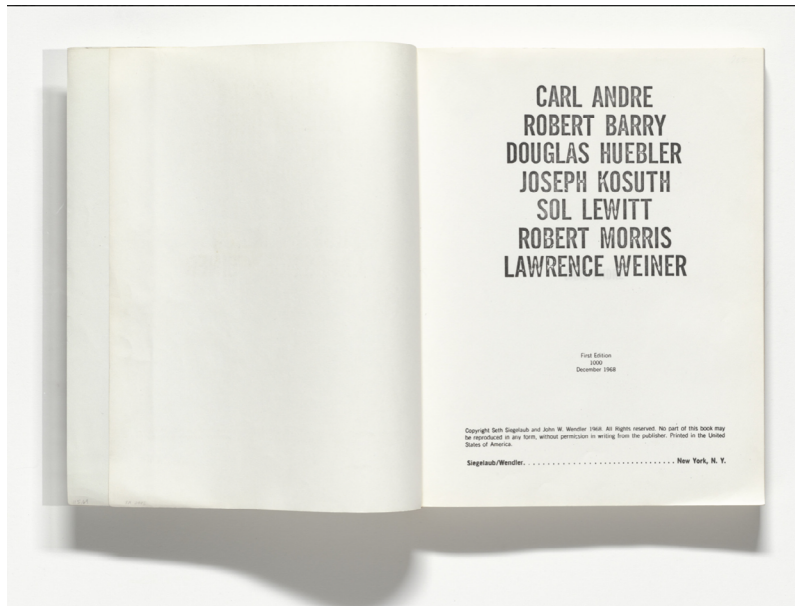

ภาพที่ 9

Edward Ruscha, "Twentysix Gasoline Stations", 1963.

หมายเหตุ. จาก Edward Ruscha, "Twentysix Gasoline Stations", 1963, by E. Ruscha, 1963, Tate (<https://www.tate.org.uk/about-us/projects/transforming-artist-books/five-artist-book-summaries/edward-ruscha-twentysix-gasoline-stations-1963>). Copyright 1963 by Edward Ruscha.

ช่วงเวลาใกล้กัน เอ็ดเวิร์ด รัสชา (Ed Ruscha) ได้พิมพ์หนังสือศิลปินเล่มแรกของตนเอง Twentysix Gasoline Stations ในปี ค.ศ. 1963 โดยเริ่มต้นพิมพ์ครั้งแรก 400 เล่ม และเพิ่มปริมาณการตีพิมพ์ถึง 4,000 เล่ม ภายในปี ค.ศ. 1970 มีราคา 3.50 ดอลลาร์ต่อเล่ม ภายในรวมภาพถ่ายเชิงสารคดีของสถานีเติมน้ำมันบนถนนหมายเลข 66 ขณะที่ศิลปินเดินทางจากลอสแอนเจลิสไปยังบ้านเกิดที่โอคลาโฮมา สหรัฐอเมริกา เล่าเรื่องด้วยภาพที่เรียบง่ายซ้ำไปมา ลักษณะของหนังสือมีความเรียบง่าย ไม่ซับซ้อน ไม่เน้นความสำคัญของวัสดุ และผลิตซ้ำในปริมาณมาก เป็นผลงานที่มีความสำคัญต่อวงการหนังสือศิลปินในการก้าวเข้าสู่สิ่งที่ผู้คนเข้าถึงได้ง่ายอย่างแท้จริง อีกทั้งยังถูกนำไปการดัดแปลงและถูกหยิบยืมโดยศิลปินอื่นจำนวนมาก

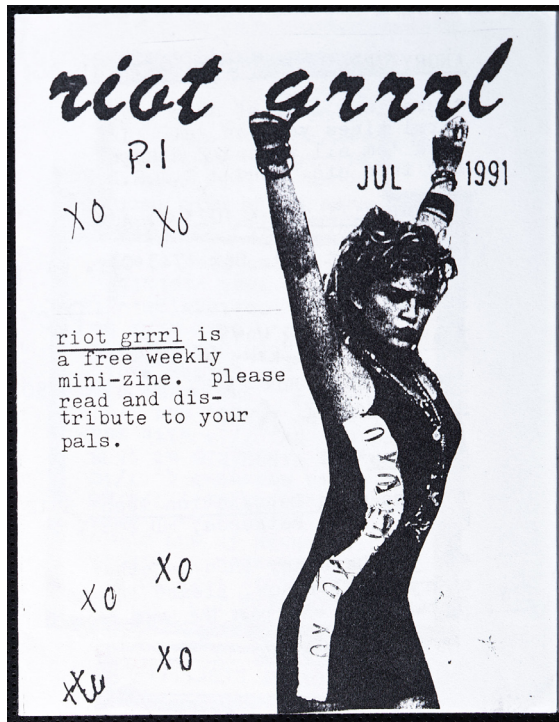
ภาพที่ 10

Lawrence Weiner, Robert Morris, Joseph Kosuth, Douglas Huebler, Robert Barry, Sol LeWitt, Carl Andre, "Untitled (Xerox Book)", 1968.

หมายเหตุ. จาก *Various Artists with Lawrence Weiner, Robert Morris, Joseph Kosuth, Douglas Huebler, Robert Barry, Sol LeWitt, Carl Andre*, 1968, MoMA (<https://www.moma.org/collection/works/11400>). Copyright 2023 by Carl Andre/ Licensed by VAGA at Artists Rights Society (ARS), NY.

หนังสือศิลปินจำนวนหนึ่งถูกจัดทำในลักษณะของความร่วมมือ ที่รวมผลงานศิลปินหลายคนไว้ในเล่มเดียวกัน เสมือนว่าหนังสือเป็นพื้นที่สำหรับจัดแสดงงานนิทรรศการที่พกพาได้ ไม่ใช่ในลักษณะของสุจิบัตรของนิทรรศการที่แสดงตัวอย่างงานเพียงเท่านั้น การแสดงนิทรรศการศิลปะในพื้นที่หอศิลป์ขนาดใหญ่แปรเปลี่ยนมาเป็นการแสดงในหนังสือศิลปินหนึ่งเล่ม ที่ผู้ชมสามารถไตร่ตรองอย่างสงบขณะพลิกอ่านไปที่ละหน้า สามารถเปิดกลับไปอ่านซ้ำได้ตลอดเวลา ภายใต้ประสบการณ์ที่จัดจ้อยู่กับตนเอง ดำดิ่งกับสภาวะอารมณ์ ประสบการณ์ส่วนตัว และงานศิลปะตรงหน้า ราวกับการสนทนาที่เชื่อมต่อระหว่างศิลปินและผู้อ่านโดยปราศจากสิ่งรบกวน ตัวอย่างที่รู้จักกันดีของหนังสือในฐานะนิทรรศการคือ *Untitled (Xerox Book)* ที่จัดพิมพ์ในปี ค.ศ.1968 โดยภัณฑารักษ์ชาวอเมริกัน เซท ซีเกลอบ (Seth Siegel) ซึ่งเป็นการจัดนิทรรศการกลุ่มของศิลปินคอนเซ็ปชวลเจ็ดคน ได้แก่ คาร์ล อันเดร (Carl Andre), โรเบิร์ต บาร์รี (Robert Barry), ดักลาส ฮิวเบลเลอร์ (Douglas Huebler), โจเซฟ โคซูท (Joseph Kosuth), โซล เลวิตต์ (Sol LeWitt), โรเบิร์ต มอร์ริส (Robert Morris) และ ลอว์เรนซ์ ไวเนอร์ (Lawrence Weiner) ศิลปินแต่ละคนสร้างสรรค์ผลงานในแนวทางของตนเองโดยใช้เครื่องถ่ายเอกสารซีร็อกซ์ (Xerox) ตามชื่อนิทรรศการ สื่อถึงการใช้เทคโนโลยีที่มีความสำคัญในการสร้างสิ่งพิมพ์แบบใหม่ในขณะนั้น แต่หนังสือกลับถูกตีพิมพ์ด้วยกระบวนการออฟเซตแทนที่จะตีพิมพ์ด้วยการใช้เครื่องซีร็อกซ์ตามชื่อนิทรรศการเพื่อลดต้นทุน

โดยทั่วไปแล้ว หนังสือศิลปินจำนวนมากยังคงรูปแบบการจัดแสดงในฐานะของศิลปะวัตถุ ซึ่งอยู่ในแกลลอรี่ที่จัดแสดงและมีผู้ชมเหมือนกับงานศิลปะทั่วไป เช่น Artists Books ที่จัดแสดงเมื่อปี ค.ศ. 1974 โดย ภันฑารักษ์ ไคแอนน์ เพอร์รี วานเดอร์ลิป (Dianne Perry Vanderlip) นิทรรศการนี้พยายามสำรวจหนังสือประเภทต่างๆ มากมายที่ศิลปินทำขึ้นตั้งแต่ปี 1960 จนถึงปี ค.ศ. 1970 โดยมีเกณฑ์การคัดเลือกผลงานเพื่อจัดแสดง คือ หากศิลปินมองงานของตนเองว่าเป็นหนังสือ งานชิ้นนั้นก็นับเป็นหนังสือศิลปิน (Vanderlip, 1973)

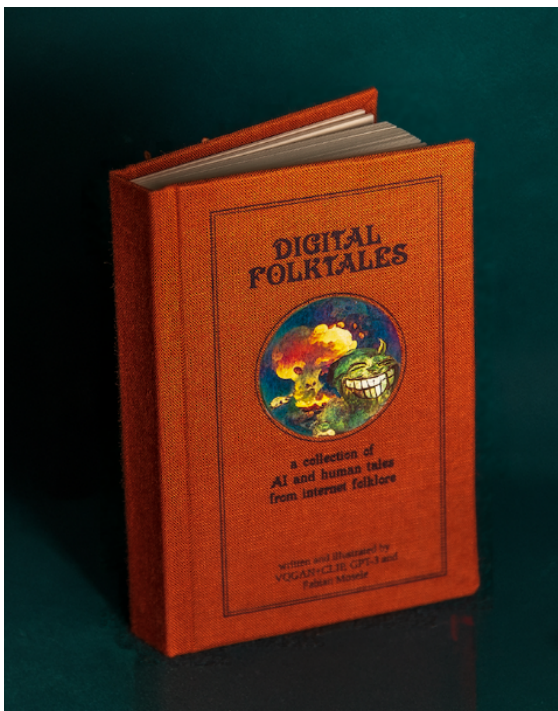
ภาพที่ 11

riot grrrl zine, July 1991.

หมายเหตุ. จาก Pop+Punk: “Love Rock Revolution Girl Style Now!” - A Closer Look at Riot Grrrl Zines, by Museum of Pop Culture, 2020 (<https://www.mopop.org/about-mopop/the-mopop-blog/posts/2020/august/popplus-punk-love-rock-revolution-girl-style-now-a-closer-look-at-riot-grrrl-zines/>). Copyright 2023 by MoPOP.

ส่วนรูปแบบสิ่งพิมพ์ที่เน้นความรวดเร็วและมีต้นทุนที่ประหยัดมากกว่าถูกเรียกว่า ซิน (Zine) เป็นนิตยสารทำมือที่เน้นใช้การถ่ายเอกสาร การตัดปะ และเย็บเล่มด้วยที่เย็บกระดาษ เป็นที่นิยมมากในทศวรรษที่ 1960-1970 ผลิตจากบุคคล กลุ่มคนเล็ก ๆ หรือการรวมกลุ่มทางวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดเรื่องราวและภาพ เพื่อแลกเปลี่ยนแนวความคิดและข่าวสารเฉพาะกลุ่ม ทั้งเทรนด์แฟชั่น ดนตรีร็อกแอนด์โรล ฟังก์ แพนคิกซ์ ทฤษฎีทางสังคม การแสดงความคิดเห็นทางการเมือง เฟมินิสม์ LGBTQ+, เรื่องราวใดที่ถูกกีดกันจากสื่อกระแสหลัก และเนื้อหาต้องห้ามต่างๆ เป็นต้น ถือเป็นอีกรูปแบบของสื่อสิ่งพิมพ์ที่ขยายขอบเขตการสร้างสรรคโดยที่ไม่ได้จำกัดอยู่ในความเป็นศิลปะหรือตัวตนของศิลปิน เน้นการเผยแพร่เนื้อหาและแนวความคิดของกลุ่มคนไปสู่กว้างอย่างรวดเร็วเพื่อเป็นการขับเคลื่อนสังคมจากกลุ่มคนที่ไม่มีพื้นที่ในกระแสหลัก หนังสือคือสื่อหลักที่เข้าถึงผู้คนมากที่สุดในยุคหนึ่ง ก่อนหน้าการเข้ามาแทนที่ของสื่อออนไลน์ ดังนั้นการสร้างศิลปะในรูปแบบหนังสือจึงสามารถเข้าถึงผู้คนในวงกว้างมากที่สุด แต่เมื่อสื่อออนไลน์กลายเป็นสื่อหลักที่มีความกว้างขวางมากกว่า จึงทำให้มีทั้งหนังสือศิลปินแบบดิจิทัล การแสดงหนังสือศิลปิน ฐานเก็บข้อมูลหนังสือศิลปิน รวมถึงการซื้อขายในเทศกาลหนังสือที่เป็น

รูปแบบออนไลน์เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก แต่ด้วยนิยามของหนังสือศิลป์ที่ระบุว่าเป็นศิลปะในรูปแบบสิ่งพิมพ์ จึงทำให้เกิดข้อถกเถียงว่าหากถูกทำให้อยู่ในรูปแบบออนไลน์แล้วจะยังนับว่าเป็นหนังสือศิลป์อีกหรือไม่ เพราะจากเดิมที่ผู้อ่านสามารถเข้าถึงงานได้จากการชมผลงานจริงและการสัมผัสรูปเล่ม ได้เปลี่ยนไปเป็นการรับรู้ทางสายตาผ่านทางออนไลน์ แต่ในขณะเดียวกันการเผยแพร่ด้วยช่องทางออนไลน์ก็ตอบสนองจุดประสงค์หลักที่ต้องการเผยแพร่สู่สายตาคนทั่วไปจำนวนมาก และทำให้ศิลปะเป็นสิ่งที่จับต้องได้ง่าย เพียงแต่เปลี่ยนไปตามสื่อหลักที่เข้าถึงผู้คนมากที่สุดตามแต่ละยุคสมัย

ภาพที่ 12

Fabian Mosele “Digital Folktales”, 2022.

หมายเหตุ. ปรับจาก *Digital Folktales*, by F. Mosele, 2022 (<https://www.fabianmosele.com/digital-folktales>). Copyright 2023 by Fabian Mosele CC-BY-NC-SA.

นอกจากการเกิดขึ้นของหนังสือศิลปะที่เผยแพร่แบบออนไลน์แล้ว ในปัจจุบันที่ Ai เข้ามามีบทบาทในการสร้างสรรค์งานศิลปะก็มีปรากฏให้เห็นในหนังสือศิลป์เช่นเดียวกัน โดยใช้กระบวนการเขียนหรือสร้างสรรค์ด้วย Ai เช่น ผลงาน *Digital Folktales* ของ Fabian Mosele ศิลปินชาวเยอรมันที่ใช้อัลกอริทึมสองตัว คือ GPT-3 ใช้เขียนข้อความ และ VQGAN+CLIP วาดภาพประกอบโดยมีศิลปินคอยกำกับ เขียนนิทานทั้งหมด 57 เรื่องที่นำเสนอเรื่องราวของอินเทอร์เน็ตในศตวรรษที่ 21 ตั้งแต่เรื่องทั่วไป สนุกสนาน ไปจนถึงเรื่องการเมือง เช่น แนวจาก metaverse, การกลับมาของ Steve Jobs และ ทวิตที่ทำลาย Twitter เป็นต้น

ปัจจุบันมีการเก็บรวบรวมคอลเลกชันหนังสือศิลปินโดยเฉพาะในหอสมุดต่างๆ ในสหรัฐอเมริกาและยุโรป เช่น Center for Artists' Publications ในเบอร์เมน เยอรมนี ซึ่งเป็นคอลเลกชันของ The Weserburg Museum of Modern Art ดำเนินการอนุรักษ์และเก็บรวบรวมหนังสือศิลปินทั่วยุโรปที่มีความสำคัญมากกว่า 300,000 ชิ้น Smithsonian Libraries and Archives สหรัฐอเมริกา British Library (Artists' books and fine press) ลอนดอน สหราชอาณาจักร Tai Kwun Contemporary's Artists' Book Library ฮองกง และ Museo Reina Sofia Library (Artists' Books Collection) มาดริด สเปน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีหลายองค์กรที่สนับสนุนการสร้างสรรค์หนังสือศิลปิน เช่น Centre for Book Arts (CBA) ในนิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา เป็นองค์กรที่สนับสนุนและเก็บรวบรวมหนังสือศิลปินที่เก่าแก่ที่สุด ก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ.1974 และ The Artist Book Foundation (TABF) ในแมสซาชูเซตส์ สหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นองค์กรไม่แสวงหากำไรที่สนับสนุนการตีพิมพ์หนังสือศิลปิน การจำหน่าย และจัดแสดงนิทรรศการ

หนังสือศิลปินอยู่ในบทบาทที่มีจุดร่วมระหว่างความเป็นหนังสือ ศิลปะวัตถุ และสินค้า ถูกจัดเก็บรวบรวมในหอสมุดและพิพิธภัณฑ์ ในขณะที่เดียวกันก็สามารถจัดแสดงนิทรรศการในแกลลอรี และจัดจำหน่ายในร้านหนังสือและเทศกาลศิลปะ เมื่อความนิยมของหนังสือศิลปินในกระแสหลักมีเพิ่มมากขึ้นจึงเกิดการรวมตัวกันของสำนักพิมพ์ ร้านหนังสือต่าง ๆ ศิลปิน นักออกแบบ นักเขียน และผู้ที่ชื่นชอบหนังสือ เกิดเป็นกลุ่มชุมชนที่นำมาสู่เทศกาลหนังสือและสิ่งพิมพ์ศิลปะ (Art book fair) ที่ขับเคลื่อนให้ศิลปะในรูปแบบสิ่งพิมพ์มีบทบาทที่เข้มแข็งมากยิ่งขึ้นในบริบทของศิลปะร่วมสมัยในปัจจุบันเป็นพื้นที่จำหน่ายหนังสือและเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเป็นประจำในทุกปี ในแต่ละภูมิภาคทั่วโลก ไม่ว่าจะเป็น NY Art Book Fair ซึ่งจัดขึ้นทุกฤดูใบไม้ร่วงโดยองค์กร Print Matter เป็นงานหนังสือศิลปินและสิ่งพิมพ์ที่ใหญ่ที่สุดในโลกที่นิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา UNLIMITED EDITION เทศกาลหนังสือศิลปะประจำปีจัดแสดงสิ่งพิมพ์จากสำนักพิมพ์อิสระขนาดเล็กในโซล เกาหลีใต้ Miss Read: The Berlin Art Book Fair ในเบอร์ลิน เยอรมนี งานเทศกาลหนังสือที่รวบรวมศิลปินและนักเขียนที่มีความน่าสนใจมากที่สุดในยุโรป ซึ่งมีการจัดกิจกรรม Conceptual Poetics Day ที่สำรวจพรมแดนจินตนาการระหว่างทัศนศิลป์และวรรณกรรมเป็นประจำทุกปี

ในขณะที่หนังสือศิลปินในตะวันตกมีบทบาทสำคัญและเป็นที่ยอมรับในวงการศิลปะในคริสต์ศตวรรษที่ 20 แต่ในประเทศไทยหนังสือศิลปินยังไม่มีพื้นที่แพร่หลายมากนักเมื่อเทียบกับศิลปะแขนงอื่นๆ หนังสือศิลปินและซีนในไทยถูกสร้างขึ้นและจำหน่ายเฉพาะกลุ่มของศิลปิน ผู้ผลิตสื่อสิ่งพิมพ์ศิลปะ และนักออกแบบ ไม่ได้เกิดเป็นกระแสนิยมที่ชัดเจนมากนัก และไม่มีนิทรรศการที่จัดแสดงหนังสือศิลปินจนกระทั่งในปี พ.ศ. 2534 ที่สถาบันเกอเธ่ได้นำหนังสือศิลปินจากประเทศเยอรมนีมาจัดแสดงในนิทรรศการ “หนังสือที่เป็นศิลปะวัตถุ : The Book As an Object D'Art” เมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม 2534 ณ หอศิลป์มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ ซึ่งถือเป็นนิทรรศการหนังสือศิลปินครั้งแรกที่จัดขึ้นในประเทศไทย

ภาพที่ 13

อิทธิพล ตั้งโฉลก, “ทัศนทัศน์ของการรักษาโรคพาร์กินสัน”, พ.ศ.2560, มาร์กเกอร์สีน้ำมันบนแผ่นฟิล์มเอ็กซ์เรย์และ เข็มจีนโบราณ

หมายเหตุ. จาก ทัศนทัศน์ของการรักษาโรคพาร์กินสัน, โดย อิทธิพล ตั้งโฉลก, 2560. สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร (http://www.resource.lib.su.ac.th/artistsbooks/artwork?artist_id=2&lang=tha). สงวนลิขสิทธิ์ 2560 โดย สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร

หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2560 สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้ร่วมมือกับ 39 ศิลปิน จัดแสดงนิทรรศการหนังสือศิลปินขึ้นอย่างเป็นทางการครั้งแรกของประเทศในนิทรรศการ “หนังสือศิลปิน : ความรู้จากภายใน สู่ ภายนอก” จัดแสดงที่หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นโครงการที่รวบรวมศิลปินไทยที่มีชื่อเสียงมาสร้างสรรค์หนังสือศิลปินในรูปแบบของตนเอง เช่น หนังสือทัศนทัศน์ของการรักษาโรคพาร์กินสัน โดยศาสตราจารย์เกียรติคุณอิทธิพล ตั้งโฉลก แสดงสภาวะทางจิตใจผ่านการใช้ มาร์กเกอร์สีน้ำมันและเข็มแบบจีนโบราณวาดบนแผ่นฟิล์มเอ็กซ์เรย์ หนังสือฝัน โดย นิพนธ์ โอพารนิเวศน์ หยิบยกเอาเพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา การทำนายที่เหมือนฝันบอกเหตุร้ายในอนาคต ถ่ายทอดใหม่ ด้วยการประูกระดาษาที่ผู้ชมสามารถอ่านหรือสัมผัสตัวอักษร

ภาพที่ 14

โปสเตอร์งานเทศกาลหนังสือศิลปะกรุงเทพ Bangkok Art Book Fair พ.ศ.2565
 หมายเหตุ. จาก Edition05 BKKABF 2022, by Bangkok Art Book Fair, 2022a (<https://bangkokartbookfair.info/>). Copyright 2022 by Bangkok Art Book Fair.

ปัจจุบันในไทยยังไม่มีหอสมุดหรือพิพิธภัณฑ์ที่เก็บรวบรวมหนังสือศิลปะโดยเฉพาะ แต่ก็มีเทศกาลที่สำคัญต่อวงการหนังสือศิลปะอย่าง เทศกาลหนังสือศิลปะกรุงเทพ Bangkok Art Book Fair (BKKABF) ที่จัดขึ้นอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ.2560 จนถึงปัจจุบัน จัดโดยบางกอก ซิตี้ ซิตี้ แกลเลอรี ร่วมมือกับผู้ผลิตสื่อสิ่งพิมพ์ศิลปะทั้งในประเทศและต่างประเทศมาจัดแสดงและจำหน่าย หนังสือศิลปะ ชื่น รวมถึงสิ่งพิมพ์ศิลปะอื่นๆ เช่น หนังสือภาพ ภาพพิมพ์ ภาพประกอบ นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมอย่างการเสวนาในหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับทิศทางของหนังสือศิลปะและสิ่งพิมพ์ศิลปะในอนาคต ทำให้ผู้ผลิตและกลุ่มผู้อ่านได้มีพื้นที่ในการรวมตัวกันแลกเปลี่ยนความรู้และแนวความคิด เกิดเป็นเครือข่ายหนังสือศิลปะที่เข้มแข็งและมีความนิยมเพิ่มมากยิ่งขึ้นในประเทศไทย

จากที่กล่าวมาข้างต้น หนังสือศิลปะได้ผ่านการพัฒนารูปแบบและเป็นส่วนสำคัญในขบวนการศิลปะต่างๆ ถือเป็นหนึ่งในหมุดหมายที่สำคัญของประวัติศาสตร์หนังสือที่ผสมองค์ความรู้ด้านศิลปะและสิ่งพิมพ์ที่พัฒนาคู่ขนานกันมาอย่างยาวนานเข้าด้วยกัน การศึกษาที่มาด้านการออกแบบและประวัติศาสตร์ของหนังสือศิลปะ จึงเป็นไปเพื่อทำความเข้าใจถึงที่มาของผลงานในแต่ละรูปแบบ มองเห็นถึงภาพรวมของการเปลี่ยนแปลงและความสำคัญของการสร้างสรรค์ที่มีปรากฏในสื่อสิ่งพิมพ์ นำมาสู่การทำความเข้าใจถึงวิธีคิดของศิลปินและวิธีการสร้างสรรค์หนังสือศิลปะ ในกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการ Artists as Independent Publishers/ศิลปินในฐานะนักพิมพ์หนังสืออิสระ

Artists as Independent Publishers/ ศิลปินในฐานะนักพิมพ์หนังสืออิสระ

Artists as Independent Publishers/ศิลปินในฐานะนักพิมพ์หนังสืออิสระ คือกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการที่มุ่งเน้นในการทำหนังสือศิลปิน เปิดกว้างสำหรับนักศึกษาที่มีความถนัดแตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นการวาดเส้น การเขียน หรือการถ่ายภาพ เพื่อแสดงออกทางศิลปะผ่านรูปแบบของหนังสือศิลปิน ภายในระยะเวลา 6 วัน โครงการนี้ภายใต้การสนับสนุนของทุน ERASMUS+ ดำเนินกิจกรรมโดยวิทยากร แคทริน วอน มอลซัน (Katrin von Maltzahn) และ มาริออน โบเซน (Marion Bösen) จากมหาวิทยาลัยศิลปะเบรเมน (University of the Arts Bremen) ประเทศเยอรมนีตั้งแต่วันที่ 5 - 11 ตุลาคม พ.ศ. 2565 ณ คณะจิตรกรรม ประติมากรรมและภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม นักศึกษาผู้ร่วมกิจกรรมทุกคนจะต้องสร้างสรรค์หนังสือศิลปินโดยผลิตสำเนาจำนวน 3 ฉบับ ผ่านการพัฒนาแนวความคิดและกระบวนการทำงาน ควบคู่ไปกับพูดคุยปรึกษาร่วมกับวิทยากร เพื่อนำเสนอผลงานในวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2565 ณ หอสมุดพระราชวังสนามจันทร์

แคทริน วอน มอลซัน ศิลปินและนักออกแบบกราฟิกชาวเยอรมัน ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเป็นคณบดีคณะศิลปะและการออกแบบของมหาวิทยาลัยศิลปะเบรเมน ได้เริ่มจัดกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการ Artists as Independent Publishers ร่วมกับ มาริออน โบเซน อาจารย์ด้านภาพพิมพ์และการทำหนังสือมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ.2558 เป็นโครงการหนังสือศิลปินนานาชาติที่ร่วมมือกับมหาวิทยาลัยศิลปะในหลากหลายประเทศ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเปิดพื้นที่ในการสร้างสรรค์หนังสือศิลปิน การตีพิมพ์เนื้อหาอย่างอิสระ มุ่งเน้นไปที่การจัดการกับหนังสือศิลปินประเภทต่างๆ และเป็นเวทีสำหรับการสื่อสารระหว่างแนวทางศิลปะที่แตกต่างกัน

หนังสือศิลปิน คือหนึ่งในรูปแบบของงานศิลปะที่เป็นที่นิยมและเป็นที่รู้จักมาอย่างยาวนานในแวดวงศิลปะยุโรปตั้งแต่ทศวรรษที่ 1960 สร้างสรรค์โดยศิลปินที่มีบทบาทเป็นผู้เรียบเรียงเรื่องราว เขียนตัวอักษร วาดภาพ และออกแบบรูปเล่ม ภายใต้กระบวนการคิดแบบการทำงานศิลปะ สามารถตีพิมพ์เป็นจำนวนมาก และหาซื้อได้ในราคาไม่แพง นำไปสู่การเผยแพร่ผลงานศิลปะได้ในวงกว้างมากกว่าการชมงานศิลปะล้ำค่าที่มีเพียงชิ้นเดียว เป็นประสบการณ์ใหม่ของผู้ชมงานศิลปะที่ต้องหยิบจับ พลิกหน้ากระดาษเพื่ออ่านเนื้อหา สัมผัสกับเนื้อของกระดาษและการพับรูปเล่มที่ต่างจากหนังสือทั่วไป

การสร้างสรรค์หนังสือศิลปินจำเป็นต้องเน้นความสำคัญในส่วนที่เป็นศิลปะทั้งหมดในสิ่งพิมพ์ โดยใช้เทคนิคการพิมพ์หลากหลายรูปแบบเพื่อผลิตซ้ำ เช่น เทคนิคริโซกราฟ (Risograph) การพิมพ์ที่สามารถรองรับการพิมพ์ได้ 150 แผ่นต่อนาที ผสมระหว่างดิจิทัลกับอนาล็อก มีการทำงานแบบเดียวกันกับเทคนิคสกรีน (Screen printing) ที่พิมพ์ได้รอบละสีจากหมึกที่ผสมด้วยน้ำและน้ำมัน การใช้เครื่องพิมพ์เลเซอร์ (Laser Printer) ที่มีความละเอียดสูง การถ่ายเอกสาร (photocopy) ที่ถ่ายสำเนาจากต้นฉบับได้

อย่างรวดเร็วในปริมาณมาก หรือการวาดด้วยมือที่ละภาพ เทียบได้กับการเลือกใช้สีหรือเทคนิคการวาดของศิลปินที่ตอบสนองแนวความคิด ส่งผลต่อการรับรู้ทางสายตาและการสัมผัสของผู้อ่าน

ผลงานของนักศึกษาแต่ละคนเป็นการต่อยอดมาจากแนวความคิดของงานชิ้นก่อนหน้าในเทคนิคที่ถนัดมากกว่าการทดลองในแนวทางใหม่ ลักษณะของการทำงานภายในระยะเวลา 6 วัน เริ่มจากการพูดคุยร่วมกันในตอนเช้า นำเสนอความคืบหน้าของการทำงานและรับฟังความเห็นจากวิทยากร โดยที่ผู้ร่วมกิจกรรมทั้งหมดร่วมฟังเพื่อนำมาปรับใช้ในงานของตนเอง และยังเป็นการเปิดมุมมองให้ได้เห็นงานหรือแนวความคิดใหม่ๆ หลังจากนั้นจึงแยกย้ายกันไปทำงานของตนเองโดยที่แคทรินและมารีออนผลัดกันเข้าไปพูดคุยกับนักศึกษาที่ละคน เพื่อสอบถามแนวความคิดและให้คำปรึกษาว่าจะต่อยอดไปเป็นหนังสือศิลปินในรูปแบบใดได้บ้าง ร่วมกันแก้ปัญหาหรือเสนอแนวความคิดใหม่เพื่อทำให้หนังสือศิลปินออกมาสมบูรณ์

ภาพที่ 15
บรรยายการทำการกิจกรรม

นักศึกษาแต่ละคนอธิบายแนวความคิดของตนเองและแบบร่างของหนังสือศิลปินให้กับวิทยากร โดยมีความคุ้นเคยในกระบวนการทำงานศิลปะอยู่เป็นทุนเดิม การแนะนำของวิทยากรจึงเป็นการรับฟังและเน้นให้คำปรึกษาในด้านการผลิตหนังสือมากกว่าการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดที่เป็นตัวตนของศิลปิน เช่น จะมีรูปแบบใด หนังสือจะมีขนาดเท่าไร มีการพับและเย็บเล่มอย่างไร พิมพ์แบบไหน ใช้กระดาษอะไร เป็นต้น องค์กรประกอบเหล่านี้จำเป็นต้องค้นหาและทดลองเพื่อให้หนังสือสามารถสื่อสารประเด็นที่ศิลปินต้องการนำเสนอและเข้าถึงผู้ชมมากที่สุด การพูดคุยตัวต่อตัวกับวิทยากรจึงเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อเพิ่มความเข้าใจต่อการทำงานมากขึ้น

นับว่าเป็นการทำงานที่เร่ร่อนมากเมื่อเทียบกับกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการครั้งก่อนหน้า ซึ่งใช้เวลาในการทำกิจกรรมทั้งหมดถึง 2 สัปดาห์ ในครั้งนี้จึงต้องมียุทธศาสตร์การทำงานอย่างรวดเร็วเพื่อให้สามารถตีพิมพ์หนังสือได้ในระยะเวลาอันสั้น เป็นข้อจำกัดสำคัญที่เปลี่ยนกระบวนการคิดของศิลปิน จากความเคยชินเดิมในการทำงานศิลปะชิ้นเดียวไปสู่การสร้างงานที่ผลิตสำเนาได้หลายชิ้น ส่งผลให้ไม่สามารถผลิตหนังสือที่มีความซับซ้อนหรือมีความละเอียดมากจนเกินไป ผสมผสานระหว่างงานทำมือเข้ากับกระบวนการผลิตตามจำนวนที่กำหนด (Print on Demand) เพื่อลดระยะเวลา พุ่งแรง และลดต้นทุน เกิดเป็นกระบวนการทำซ้ำด้วยเทคนิคที่แตกต่างกัน

ผลงานจากกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการ Artists as Independent Publishers

ผลงานจากกิจกรรมทั้งหมดเสร็จสิ้นภายในวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2565 และนำไปจัดแสดง ณ หอสมุดพระราชวังสนามจันทร์ในเวลา 15.00 น. ศิลปินเริ่มต้นนำเสนอรายบุคคล เล่าถึงที่มาของกระบวนการทำงานให้กับวิทยากรและผู้ชมได้ร่วมพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อทบทวนสิ่งที่ได้และแนวทางการพัฒนาต่อไปในอนาคต แม้ว่าจะมีทิศทางที่ค่อนข้างน่าเป็นห่วงในช่วงเริ่มต้นของกิจกรรม เนื่องจากการทำงานภายในเวลาที่จำกัด แต่ผู้ร่วมกิจกรรมกลับสามารถทำผลงานออกมาได้โดดเด่น มีแนวความคิดที่น่าสนใจตามแนวทางการทำงานและเทคนิคที่ตนเองถนัด รวมถึงเปลี่ยนวิธีคิดจากความเคยชินเดิมในการทำงานทัศนศิลป์จากที่ทำงานด้วยสื่อต่างๆ ลงบนพื้นที่ 2 มิติ หรือ 3 มิติ เปลี่ยนเป็นการสร้างสรรค์บนสื่อสิ่งพิมพ์ ที่คำนึงถึงองค์ประกอบอื่นๆ ซึ่งจำเป็นต่อการทำหนังสือ เช่น ภาพ เนื้อหา กระดาษ และการจัดวางหน้า เพื่อต่อยอดไปสู่การสร้างงานศิลปะในรูปแบบหนังสือศิลปิน ผสมผสานศาสตร์ในการสื่อสารด้วยภาษา วรรณกรรม และแนวความคิดไปสู่ผู้อ่าน ซึ่งสามารถจำแนกประเภทของผลงานที่น่าสนใจได้ 2 ประเภท ได้แก่ หนังสือศิลปินแบบมีส่วนร่วม และหนังสือศิลปินที่รูปเล่มส่งเสริมความหมาย

ภาพที่ 16

โปสเตอร์การนำเสนอผลงานจากกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการ Artists as Independent Publishers/ ศิลปินในฐานะนักพิมพ์หนังสืออิสระ ณ หอสมุดพระราชวังสนามจันทร์

หมายเหตุ. จาก คณะจิตรกรรม ประติมากรรม และภาพพิมพ์ ขอเรียนเชิญผู้สนใจ, โดย Faculty of Painting Sculpture and Graphic Arts, Silpakorn University, 2565 ลิขสิทธิ์ 2565 โดย คณะจิตรกรรม ประติมากรรมและภาพพิมพ์

ภาพที่ 17

บรรยากาศการนำเสนอผลงาน

หนังสือศิลปินแบบมีส่วนร่วม

หนังสือ คือการสื่อสารระบบทางเดียว (One-way Communication) ที่ผู้เขียนถ่ายทอดข้อมูลไปสู่ผู้อ่านโดยที่ไม่มีพื้นที่สำหรับการเผยแพร่บทสนทนาและการโต้ตอบหลังจากที่ผู้อ่านได้รับสารนั้น ผู้เขียนมีอำนาจในการกำหนดทิศทางของเนื้อหาและมีแนวโน้มในการชักนำความคิดของผู้อ่าน ในขณะที่การสื่อสารระบบสองทาง (Two-way Communication) คือการสื่อสารที่ผู้รับมีปฏิกิริยาตอบโต้ไปยังผู้ส่งสาร หรือมีพื้นที่แสดงให้เห็นบทสนทนาที่เกิดขึ้นระหว่างผู้อ่านกับผู้เขียนและผู้อ่านด้วยตัวเอง ปรากฏให้เห็นในสื่ออย่างโซเชียลมีเดีย การแสดงความเห็น หรือระบบใด ๆ ที่มีจุดประสงค์ให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คน อย่างเช่น หนังสือศิลปินที่นำเอาศิลปะแบบมีส่วนร่วม (Participatory art) มาใช้ในการออกแบบการรับรู้ของผู้อ่านผ่านการมีปฏิสัมพันธ์ หยิบจับรูปเล่ม สัมผัสกับพื้นผิวของหน้ากระดาษ รวมไปถึงการทำตามเนื้อหาในหนังสือ การระบายสีหรือการเขียนตามเส้นประ เพื่อให้เกิดบทสนทนาระหว่างผู้ชมกับเนื้อหา ไม่ใช่รูปแบบหนังสือที่แสดงออกถึงความคิดของศิลปินเพียงฝ่ายเดียวโดยมีผู้อ่านเป็นผู้รับสารเพียงเท่านั้น

Trace the dotted mind คือหนังสือศิลปินของปรมา เหล่าปิยะสกุล นักศึกษาปริญญาตรีชั้นปีที่ 4 ภาควิชาทัศนศิลป์ เป็นหนังสือที่อยู่ในรูปแบบของกล่องใส่การ์ดสีขาวสะอาด แสดงชื่อหนังสือและรายชื่อผู้เขียนทั้ง 12 คนด้วยการใช้เข็มฉีดยาเป็นเส้นประ ด้านในประกอบด้วยดินสอสี 2 แท่งและการ์ดจำนวน 12 แผ่น แต่ละแผ่นมีข้อความที่เขียนด้วยลายมือเส้นประ แสดงอารมณ์และความรู้สึกที่ผู้เขียนอยากบอกเล่าในภาษาต่างๆ ผู้ชมจะต้องใช้สีไม้ที่แนบมาในกล่องเขียนตามเส้นประในการ์ดแต่ละแผ่นเพื่อให้ข้อความปรากฏ เรียนรู้และทำความเข้าใจสิ่งที่ผู้เขียนบอกเล่าแม้ว่าจะเป็นภาษาที่ตนไม่คุ้นเคยก็ตาม

ภาพที่ 18

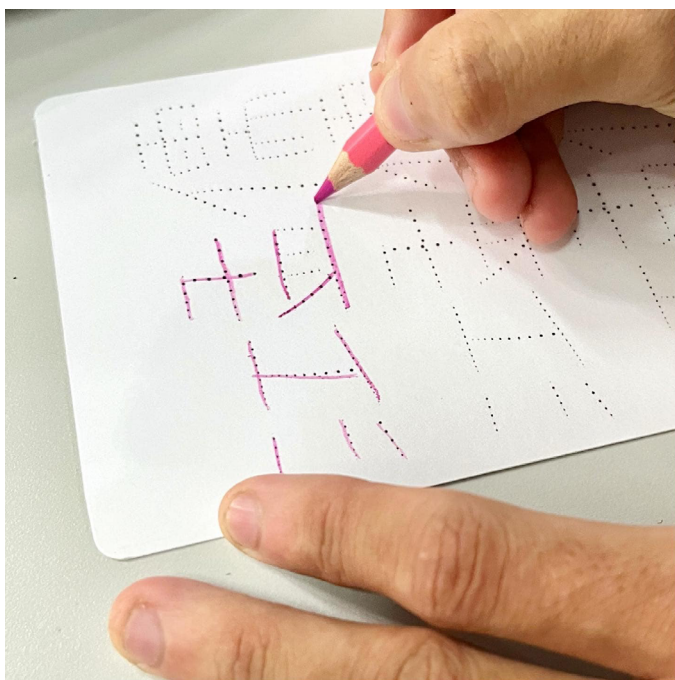
ปรมา เหล่าปิยะสกุล, "Trace the dotted mind",
พ.ศ.2565, เครื่องพิมพ์เลเซอร์ กระดาษ ดินสอสี

ผลงานชิ้นนี้เป็นศิลปะแบบมีส่วนร่วมที่อาศัยความร่วมมือของบุคคลในกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการ รวมถึงวิทยากรในฐานะผู้เขียนและผู้สร้างปฏิสัมพันธ์ในพื้นที่ของหนังสือ บทบาทของปรมาจึงเป็นเพียงผู้ออกแบบกระบวนการทำงานและการรับรู้ของผู้อ่าน เส้นประในที่นี้หยิบยืมมาจากแบบฝึกหัดเขียนตามเส้นประของแบบเรียนในวัยเด็กใช้เพื่อหัดวาดภาพ เขียนตัวอักษรในภาษาต่างๆ และเรียนรู้ความหมายของประโยคนั้น โดยที่ผู้เรียนเขียนตามเส้นประจนปรากฏเป็นตัวอักษร สิ่งที่น่าสนใจคือกระบวนการของบุคคลที่กำลังเรียนรู้วิธีเขียนและความหมายจากเส้นประที่สร้างมาจากอีกบุคคลหนึ่ง อาจเข้าใจหรือไม่เข้าใจความหมายของคำที่ตนเองกำลังเขียนอยู่ แต่ก็สามารถเขียนจนเสร็จออกมาเป็นประโยคที่สมบูรณ์ เปิดพื้นที่ในการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้อ่านและหนังสือเพื่อสังเกตปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับผู้คน ภาษา และความร่วมมือ

กระบวนการทำงานเริ่มต้นจากการที่ปรมาขอให้ผู้ร่วมกิจกรรม วิทยากร และเพื่อน รวมทั้งหมด 12 คน เขียนความรู้สึกหรือสิ่งที่อยู่ในใจตนเองขณะนั้นด้วยลายมือ ข้อความจากแต่ละคนแสดงให้เห็นตัวตนและอารมณ์ของผู้เขียน มีตั้งแต่การระบายความในใจที่ท้อแท้และเหนื่อยล้าจากงาน ต่อว่าสถานศึกษาคำสบถ ชื่อของตนเอง ภาษาถิ่น บทกวีติดประจำใจ รวมไปถึงภาพวาด ทุกข้อความล้วนมาจากความรู้สึกฉับพลันในขณะนั้น เนื่องจากผู้เขียนไม่แสดงชื่อตนเองในข้อความแต่ละแผ่นจึงไม่จำเป็นต้องเสแสร้ง ปิดบังหรือเกรงใจ ลายมือทั้งหมดถูกแปลงเป็นเส้นประแล้วพิมพ์ด้วยเครื่องพิมพ์เลเซอร์ลงบนกระดาษการ์ด แต่ละแผ่นปรากฏเป็นเส้นประจางในแผ่นขนาดพอ่มือ ชวนให้นึกถึงการดการเรียนรู้สำหรับเด็ก (Flash card)

กล่องใส่การ์ดถูกออกแบบให้เรียบง่ายมากที่สุด สีขาวสะอาดขับเน้นเส้นประที่ฉูดด้วยเข็ม ปรากฏเป็นข้อความ "Trace the dotted mind" หมายความว่า "ตามรอยจิตใจที่เป็นเส้นประ" แปลงมาจาก Trace the dotted line ที่หมายความว่าตามรอยเส้นประ ซึ่งเป็นคำสั่งในแบบฝึกหัดสำหรับเด็ก ด้านหลัง

ของกล่องมีเส้นประที่เขียนรายชื่อ ของผู้เขียนทั้งหมด 12 คน ที่อ่านออกบ้างไม่ออกบ้างด้วยข้อจำกัดของ การใช้เส้นประเขียนตัวอักษร การอ่านไม่ออกเกิดขึ้นเช่นเดียวกันเมื่อพยายามอ่านข้อความในการ์ดแต่ละ แผ่นในภาษาที่ไม่คุ้นเคย ลายมือที่อ่านยาก หรือตัวอักษรที่มีขนาดเล็ก การประกอบกันของจุดกลายเป็น เส้นที่ปะติดปะต่อกันโดยความคุ้นชินของสมองจึงสามารถคาดเดาได้ว่าข้อความนั้นอ่านว่าอย่างไร สามารถ เห็นภาพมากขึ้นเมื่อเขียนเชื่อมต่อดูเหล่านั้นและเลียนแบบลายมือต้นฉบับให้เหมือนมากที่สุด

ภาพที่ 19

ผู้ชมเขียนตามเส้นประ

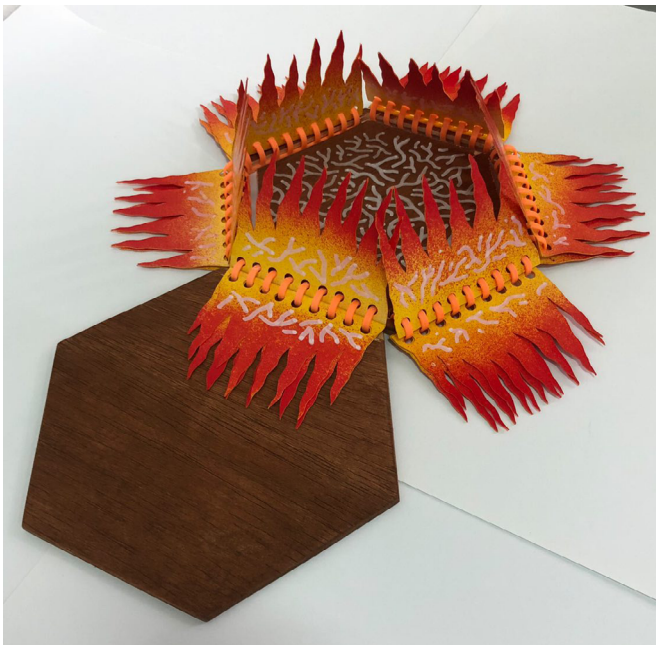
ผลงานชิ้นนี้จะไม่เสร็จสมบูรณ์จนกว่าจะมีการเขียนตามเส้นประที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากผู้ชม ในวันนำ เสนอผลงานปรมาได้เชิญชวนให้ผู้ชมเขียนตามเส้นประ บางคนเกิดความลังเลในช่วงแรก เพราะ เข้าใจว่าไม่ควรขีดเขียนอะไรลงไปบนหนังสือ แต่ด้วยรูปลักษณะที่ดูเหมือนเป็นแบบฝึกหัดผู้ชมจึงยินดีให้ความ ร่วมมือ เกิดเป็นปฏิกิริยาโต้ตอบหลากหลายแบบ เช่น ผู้ชมบางคนเขียนด้วยความมั่นใจเนื่องจากข้อความ เป็นภาษาเดียวกันกับที่ตนเองใช้ บางคนพยายามเลียนแบบลายมือที่แม้ว่าจะเขียนตามเส้นประแล้วแต่ยังคง อ่านไม่ออก บางคนพยายามหาความหมายของภาษาที่ตนไม่คุ้นเคย หรือเกิดอาการไม่แน่ใจว่าสิ่งที่ตนเอง เขียนตามนั้นถูกต้องหรือไม่

การเขียนตามเส้นประนับเป็นวิธีการที่น่าสนใจในการออกแบบหนังสือให้กลายเป็นสื่อกลางในการ สร้างปฏิสัมพันธ์ของผู้เขียนและผู้คนที่เชิญชวนให้ผู้คนมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ เปลี่ยนบทบาทของ ผู้ชมให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของการเป็นผู้สร้างสรรค์งานด้วยการเขียนตามเส้นประ ละลายบทบาทของ ผู้เขียนและผู้อ่านแบบเดิมที่เคยถูกกำหนดไว้อย่างชัดเจน แสดงให้เห็นว่าการสร้างสรรค์สามารถประยุกต์รูป แบบการสื่อสารระบบสองทางและศิลปะแบบมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นได้ในมิติของสื่อสิ่งพิมพ์

หนังสือศิลปินที่รูปเล่มส่งเสริมความหมาย

ที่ผ่านมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน หนังสือมีพัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงรูปเล่มที่หลากหลายตามวัฒนธรรม ค่านิยม และจุดประสงค์ของการใช้งาน ต่างมีเบื้องหลังและเหตุผลในการออกแบบที่สอดคล้องกับเนื้อหาภายใน ไม่ว่าจะเป็นรูปเล่มแบบแผ่น แบบม้วน แบบพับ หรือแบบเล่ม รูปเล่มจึงเปรียบเสมือนรูปทรงในองค์ประกอบศิลป์คือส่วนที่เป็นรูปธรรม เป็นตัวการสำคัญที่สื่อความหมายจากศิลปินไปสู่ผู้ดู ส่งผลโดยตรงต่อวิธีการรับรู้ของผู้อ่าน ทั้งทิศทางการอ่านหนังสือที่เกี่ยวข้องต่อการรับรู้ทางสายตา (Visual perception) การรับรู้ตำแหน่ง (Position in space) การตีความเนื้อหา และกลไกการรับรู้ภาษา หนังสือจึงไม่ได้มีวิธีการอ่านเพียงแค่อ่านจากซ้ายไปขวาในหน้ากระดาษสี่เหลี่ยม แต่ศิลปินสามารถกำหนดทิศทางการอ่าน ลำดับการเล่าเรื่อง และวิธีการรับรู้ของผู้อ่านด้วยการออกแบบรูปเล่มที่มีความหมายสอดคล้องไปกับเนื้อหาของหนังสือ

ตัวอย่างแรก คือผลงาน Wildfire ของชยุตม์ งามเอกอุดมพงศ์ นักศึกษาปริญญาตรีชั้นปีที่ 5 ภาควิชาจิตรกรรม คือหนังสือสี่สันสะกดตา รูปเล่มทรงหกเหลี่ยม ดูราวกับกองไฟสีส้มแดงที่กำลังลุกโชน หรือดอกไม้สี่สันจัดที่กำลังเบ่งบาน หน้ากระดาษรูปเปลวไฟที่ซ้อนกันล้อมรอบภาพลายเส้นสีขาวบนปกไม้อัดทรงหกเหลี่ยม แต่ละด้านมี 3 หน้า ในแต่ละหน้ามีภาพลายเส้นที่แตกต่างกันออกไป เรียบง่าย ไม่ซับซ้อนและตรงไปตรงมา ราวกับภาพวาดของชนเผ่าที่กำลังทำพิธีรอบกองไฟ ไร้ตัวอักษรแต่เล่าเรื่องราวด้วยภาพที่สามารถอ่านวนเป็นวงกลมไล่ไปที่ละด้าน เกี่ยวข้องกับวัฏจักรที่วนซ้ำ ความต่อเนื่อง และการลุกลามของเปลวไฟ

ภาพที่ 20

ชยุตม์ งามเอกอุดมพงศ์, "Wildfire",
พ.ศ. 2565, ไม้อัดและสแตนซิล

สำเนาทั้ง 3 เล่มวาดขึ้นด้วยมือโดยไม่มีการใช้เครื่องพิมพ์และมีเนื้อหาด้านในที่แตกต่างกัน กระดาษแข็งสีเหลือง ส้ม และแดง เคลือบมันวาว ถูกตัดเป็นรูปเปลวไฟขนาดเท่าๆ กัน โดยรับแรงบันดาลใจมาจากรูปทรงของไฟ สื่อถึงการทำลายล้างและการเกิดขึ้นใหม่ ไฟป่า (Wildfire) คือไฟที่เกิดขึ้นจากสาเหตุใดก็ตามที่ลุกลามไปได้โดยอิสระ ปราศจากการควบคุม และแผดเผาทำลายทุกสิ่งโดยไม่สามารถคาดเดาทิศทางได้ การกำเนิดขึ้นของไฟป่ามีต้นกำเนิดทั้งจากธรรมชาติและมนุษย์ มักจะมีจุดกำเนิดเล็กๆ ที่ขยายออกไปในวงกว้าง แต่สาเหตุของการเกิดไฟป่าเกือบทั้งหมดกลับเกิดขึ้นจากกิจกรรมของมนุษย์ ชยุตม์ได้หยิบยกการกำเนิดของไฟป่ามาใช้เทียบเคียงกับธรรมชาติของการสื่อสาร เปลวไฟที่ล้อมรอบทั้งหกด้านชวนให้นึกถึงเรื่องเล่ารอบกองไฟ ซึ่งเป็นความบันเทิงและการเสพเรื่องราวแบบปากต่อปากในยุคที่ยังไม่มีสื่อหลากหลายประเภทมากนัก การเปลี่ยนแปลงของหนังสือและเรื่องราวที่มนุษย์ถ่ายทอดต่อกันมาคือการลุกลามของไฟแผ่ขยายขอบเขตของการสื่อสารที่ส่งต่อเรื่องราวไปเรื่อยๆ ไม่รู้จบ

แม้ว่าไฟป่าจะแผดเผาทำลายทุกสิ่ง แต่วัฏจักรของไฟกลับเป็นจุดกำเนิดของชีวิตใหม่ การเผาเศษซากพืชที่ปกคลุมหนานบนพื้นดินกระตุ้นการเกิดของพันธุ์ไม้ ทำลายเพื่อการกำเนิดของสิ่งใหม่ เช่น เดียวกันกับสื่อที่แผ่ขยายอย่างรวดเร็ว ผ่านการเปลี่ยนแปลงและเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดรูปแบบของการสื่อสารใหม่ๆ ตลอดเวลา ความประทับใจแรกของผู้ชมมีต่อหนังสือศิลปินเล่มนี้จึงมาจากรูปลักษณะดึงดูดสายตาที่เปลี่ยนวิธีการรับรู้ไปจากหนังสือทั่วไป แต่ละหน้ากระดาษคือเปลวไฟที่แสดงภาพกึ่งไม้ เมื่อเปิดหน้าถัดไปจำนวนกึ่งไม้ก็ยิ่งน้อยลงไป เป็นภาพทำซ้ำที่เปลี่ยนแปลงทีละเล็กละน้อยจนไม่รู้จบ แนวความคิดทั้งหมดถูกสื่อออกมาได้อย่างน่าสนใจด้วยรูปเล่มหกลเหลี่ยม หน้ากระดาษรูปไฟ และการจัดวางในลักษณะที่แปลกใหม่ เล่าเรื่องราวผ่านกองไฟโดยปราศจากข้อความที่เป็นตัวอักษร สิ่งที่ทำให้หนังสือศิลปินเล่มนี้โดดเด่นจึงเป็นวิธีการที่ศิลปินเลือกใช้รูปทรงและการจัดวางที่เล่าเรื่องราวได้อย่างสอดคล้องกัน

นอกจากความสำคัญของรูปทรงในการเล่าเรื่องราวแล้ว การใช้ความหมายของรูปเล่มหนังสือแต่ละแบบก็เป็นอีกหนึ่งวิธีที่ศิลปินนำมาปรับใช้ในผลงานของตนเองเพื่อแสดงแนวความคิดที่มีที่มาที่ไปทางประวัติศาสตร์ ในอดีตที่ผ่านมา การสร้างสรรค์รูปเล่มมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาารูปแบบใหม่ๆ โดยมีหลักการออกแบบเพื่อตอบสนองการใช้งานในแต่ละยุคสมัยและมีจุดประสงค์ที่แตกต่างกัน เมื่อรูปเล่มแบบใดถูกนำมาใช้ในยุคประสงค์หนึ่งในเวลานานหรือมีความเป็นเอกลักษณ์ในวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่ง ประกอบสร้างกันจนเป็นภาพจำที่หล่อหลอมให้รูปเล่มนั้นมีสัญลักษณ์ในตนเอง เช่น เมื่อเห็นหนังสือรูปเล่มแบบพับที่เปิดจากด้านล่างขึ้นไปด้านบน คนไทยที่มีภาพจำและประสบการณ์ร่วมจะสามารถเชื่อมโยงไปถึงหนังสือสมุดไทย และคาดเดาว่าหนังสือที่มีรูปเล่มแบบพับอาจมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับความเป็นไทย หรือมีการหยิบยกคติไทยบางอย่างมาใช้

ตัวอย่างที่สอง คือผลงาน Post-human Manuscript (มนุษย์ชำระสรรพสิ่ง) ของสิริวิชญ์ จตุรภัทรานนท์ นักศึกษาปริญญาตรีชั้นปีที่ 4 ภาควิชาศิลปไทย ที่ได้หยิบยกรูปแบบของสมุดไทยมาใช้ในการสร้างสรรค์ผลงาน ผสมผสานสื่อเก่าเข้ากับเทคนิคสมัยใหม่เพื่อเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นในปัจจุบันอันเกี่ยว

พันไปสู่อนาคต หนังสือถูกคลี่ออกยาวกว่า 2 เมตร วางตั้งเป็นแนวยาวสลับพื้นปลาสามารถอ่านได้ทั้งสองด้าน แต่ละหน้าเชื่อมต่อกันแสดงภาพส่วนประกอบต่างๆ ของร่างกายปะติดปะต่อกันอย่างเด่นชัดบนพื้นสีดำ มองเห็นภาพมือและเส้นผมที่ขยายใหญ่ ดึงดูดและน่าสะพรึง ร่ายกายอันเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความเป็นมนุษย์กลับกลายเป็นสิ่งที่ดูแปลกตาและไม่คุ้นเคยราวกับสิ่งมีชีวิตอื่น พิษพรรณหรือภูมิทัศน์ ประกอบกับบทกวีซึ่งประพันธ์ขึ้นด้วยฉันทลักษณ์แบบกลอนสุภาพ ผสมผสานการรับรู้ของผู้ชมด้วยภาพ บท กวี และรูปเล่ม เพื่อเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของโลกในยุคหลังมนุษย์ (Posthuman)

ภาพที่ 21

สิริวิทย์ จตุรภัทรานนท์, “Post-human Manuscript (มนุษย์ชำเราสรรพสิ่ง)”, พ.ศ.2565. เครื่องถ่ายเอกสาร เครื่องพิมพ์เลเซอร์ กระดาษ

ยุคหลังมนุษย์ คือ ชุดความคิดที่เกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ 1990 มุ่งวิพากษ์วิจารณ์ และท้าทายแนวคิดมนุษยนิยม (Humanism) ซึ่งเคยยึดถือว่ามนุษย์คือศูนย์กลางของโลกศีลธรรมผู้อยู่สูงสุดเหนือทุกอย่าง แนวความคิดยุคหลังมนุษย์ถูกนำมาใช้เพื่อการลดทอนความพิเศษและสูงส่งของมนุษย์ เมื่อการพัฒนาของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพิ่มมากขึ้นส่งผลให้มนุษย์ไม่ใช่ศูนย์กลางของโลกอีกต่อไป มนุษย์และสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์กำลังเผชิญกับชีวิตในระหว่างการพัฒนาเทคโนโลยีและการสูญพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตหลายสายพันธุ์ การผสมผสานระหว่างเทคโนโลยีก้าวหน้าทำให้ขอบเขตและเส้นแบ่งของความเป็นจริงแบบดิจิทัล กายภาพ และชีววิทยาในโลกยุคดังกล่าวนั้นไม่ชัดเจน เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence: AI) เริ่มมีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โลกในยุคหลังมนุษย์จึงมีมุมมองต่อมนุษย์เป็นเพียงสิ่งมีชีวิตหนึ่งที่ไม่ได้ก้าวล้ำไปกว่าสิ่งมีชีวิตอื่น และเป็นการสำรวจสถานะบั้นปลายของโลกที่เกิดขึ้นต่อไปในอนาคต (วสันต์ ปัญญาแก้ว, 2563: 6-10)

บทกวีประพันธ์ด้วยฉันทลักษณ์แบบกลอนสุภาพ เนื้อหาทั้งหมดเป็นเรื่องราวและปัจจัยที่จะนำไปสู่โลกหลังมนุษย์ เริ่มเล่าตั้งแต่การกำเนิดมนุษย์ในโลกที่เต็มไปด้วยสิ่งมีชีวิตนานาพันธุ์ดำรงชีวิตร่วมกันมาอย่างยาวนาน จนกระทั่งมนุษย์ยกย่องตนเอง กล่าวอ้างสติปัญญาและความชอบธรรมที่สูงส่งกว่าสิ่งมีชีวิตอื่น นำไปสู่การกอบโกยผลประโยชน์และทำลายทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อความสุขของตน ช่วงท้ายของเล่มถูกเว้นให้ผู้อ่านได้จินตนาการถึงโลกในอนาคต ซึ่งอาจเป็นผู้ประสบ ผู้เฝ้ามอง หรือผู้จากไป โดยมีการใช้อุปมาโวหารแบบร้อยแก้วเพื่อเปรียบเทียบการทำลายสิ่งต่าง ๆ เป็นการกระทำซ้ำเราที่มนุษย์เป็นผู้กระทำต่อโลก ใช้ภาษาในการบรรยายที่เป็นรูปธรรม สร้างความรู้สึกสะอิดสะเอียนต่อการกระทำของมนุษย์ผ่านรูปแบบการเขียนบทอัครจริย*

มนุษย์ข้าเราสรรพสิ่ง
คว่ำขยี้ป่าปล้ำปลุกภูธราน

สลัดทิ้งหลังเสร็จสมอารมณ์สนาน
ธรรมชาติถูกผลาญรอน

กาลหนึ่งมีพระธรณี
พระสรรค์สร้างแดนสวรรค์เพียงอัมพร

ปกปักรักษาแต่ปางก่อน
เป็นนครนราชาติพิลาสพิไล

พันกัปร้อยกลับผ่านพัน
กลั้ววิปริตผิดเพี้ยนเปลี่ยนไป

นรชนวิวัฒน์ผ่านสมัย
ด้วยหวังเป็นใหญ่ในแดนดิน

จึงฆ่าเพื่อนพี่น้องผองสัตว์
เพาะเผ่าพงศ์ลงทั่วธรณิน

เช่นขจัดพงไพรเสียให้สิ้น
เกลี้ยถิ่นมนุษย์สุดธาตุตรี

มนุษย์ข้าเราขลุ่ยโลทร
มนุษย์ข้าเราพระธรณี

อากาศสิงขรไพรพิถี
สูกลิ้นเลือดเทวีทุกวีน

มนุษย์สรรค์สร้างสรรพสิ่ง
หุนพยนต์คนสัตว์อัครจริย

ความดั่งงามความจริงความผัน
ทูตเทวัญผิติดิบอชิไต้

น้ำมันดำคล้ำเคล้าน้ำขาวขุ่น
กายเนื้ออ่อนแทรกกายเหล็กกร่อนซอนไซ

มือกระตุ้นกายกระตุกหน้าซูกไซ้
คราบโคลไหลเคลือบเหล็กเงาเป็นวาวแว

พงศ์พันธุ์ผ่านภพเพาะพิษ
รุกรานล้ำรวบไร้ขอบแนว

ท่องทำทลายทุกทิศเทียมทเกล้า
รอนรานพานแผ้วแพรพรพราว

สิ้นอายุไขไปสิ้นอินทริย
สิ้นกำหนดไปสิ้นกลืนควา

สิ้นจี้ไปสิ้นยังยินชาว
สิ้นแสงดาวไปสิ้นแสงสุริย

(สิริวิญญู จตุรภัทรานนท์, 2565)

* บทอัครจริย คือบทร้อยกรองตามธรรมเนียมนิยมในวรรณคดี พรรณนาเพศสัมพันธ์ของชายหญิง มักกล่าวให้เป็นที่เข้าใจโดยใช้โวหารเป็นสัญลักษณ์หรืออุปมาอุปไมย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554)

ภายใต้ข้อจำกัดด้านเวลา การสร้างสรรค์ผลงานด้วยเทคนิคสมัยใหม่จึงเป็นการทดลองเทคนิค Photocopy art* ที่ใช้ร่างกายทาบบนเครื่องถ่ายเอกสารและสแกนเป็นภาพ คัดลอกรายละเอียดของมือ ลำตัว และเส้นผม แปรเปลี่ยนความเป็นสามมิติของร่างกายมนุษย์ไปสู่สำเนาที่เป็นสองมิติอย่างรวดเร็ว สิ่งนี้เป็นกระบวนการที่สัมพันธ์กับการคัดลอกหนังสือในยุคที่ยังไม่มีการพิมพ์ (Manuscript) สมุดไทยที่อยู่ควบคู่กับการเขียนต้นฉบับด้วยลายมือถูกนำเสนอใหม่ โดยใช้เครื่องถ่ายเอกสารคัดลอกและถ่ายสำเนาด้วยเทคโนโลยีที่มนุษย์ผลิตขึ้นแทนที่การเขียนด้วยมือ รูปแบบของสมุดไทยซึ่งมีตั้งแต่ในอดีตใช้บันทึกเรื่องราวที่อิงความเป็นจริงต่างๆ เช่น บันทึกทางประวัติศาสตร์ พงศาวดาร หรือจดหมายเหตุ แต่ในขณะเดียวกันยังใช้บันทึกสิ่งที่เป็นเรื่องแต่งและความเชื่อ เช่น วรรณกรรม ตำราความรู้หรือคัมภีร์ทางศาสนา สมุดไทยจึงสะท้อนให้เห็นถึงเส้นแบ่งระหว่างความจริงและสิ่งสมมติที่มีความพร่าเลือน เนื่องจากเนื้อหาทุกแบบถูกบรรจุไว้ภายในรูปเล่มเดียวกัน

ภาพที่ 22

สิริวิชญ์ จตุรภัทรานนท์, “Post-human Manuscript (มนุษย์ข้าเราสรรพสิ่ง)”, พ.ศ.2565, เครื่องถ่ายเอกสาร เครื่องพิมพ์เลเซอร์ กระดาษ

* Photocopy art บางครั้งเรียก Xerox art, Xerography หรือ Scanography คือศิลปะที่สร้างสรรค์ด้วยการใช้เครื่องถ่ายเอกสาร ในการผลิตภาพซ้ำ ซ้อนทับและจัดวางวัตถุ (Eisen, 2018 as cited in Lady Science, The Work of Art in the Age of Xerox Reproduction, 2018)

รูปทรงของหนังสือยังมีความเป็นประติมากรรมที่สามารถคล้อยออกได้ยาวหลายเมตร เหมาะสำหรับ ภาพจิตรกรรมและวรรณกรรมที่ต้องการนำเสนอได้อย่างต่อเนื่องและมีเนื้อหาปริมาณมาก ผลงานชิ้นนี้แสดง ความเป็นไทยในการใช้บทกวีและการพับแบบสมุดไทย แต่กลับพบกลิ่นอายของความเป็นวัฒนธรรมญี่ปุ่นได้ จากการจัดวาง หนังสือที่กางออกวางเป็นแนวตั้งดูคล้ายหนังสือพับของญี่ปุ่นที่เรียกว่า Orihon (Kornicki, 1998) การจัดวางในลักษณะนี้ส่งผลให้สามารถอ่านได้รอบด้านและไม่มีหน้าใดถูกปิดไว้ เปลี่ยนวิธีการรับรู้ เพื่อนำเสนอเนื้อหาทุกหน้าให้ผู้ชมสามารถมองภาพแนวยาวได้อย่างต่อเนื่อง ต่างจากการวางพับของสมุด ไทยที่ต้องเปิดออกทีละหน้า หนังสือศิลปินเล่มนี้จึงเป็นการเล่าเรื่องราวใหม่โดยใช้คุณสมบัติของสมุดไทย ที่ผสมผสานลักษณะของวรรณกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม และวัตถุทางประวัติศาสตร์เข้าไว้ด้วยกัน

นักเขียนใช้ภาษาในการถ่ายทอดอารมณ์ เล่าเรื่องราวให้ผู้อ่านคล้อยตามความรู้สึกและเห็นเป็นภาพ ส่วนศิลปินเปลี่ยนจากการเขียนบรรยายเป็นการออกแบบการรับรู้ของผู้ชมด้วยภาพและสิ่งที่เป็นรูปธรรม โดยใช้รูปเล่มถ่ายทอดวิธีรับรู้ของผู้อ่าน ไม่ว่าจะเป็นการแสดงออกโดยตรงหรือโดยอ้อม ใช้สัญลักษณ์เป็นตัวแทน หรืออุปมาอุปไมยอย่างมีชั้นเชิงซึ่งล้วนมีที่มาจากอารมณ์และประสบการณ์ที่ตนหรือคนรอบข้างเคยเผชิญมา ก่อน การแสดงอารมณ์และประสบการณ์ส่วนบุคคลนับเป็นขั้นตอนหนึ่งของการทำความเข้าใจ ไตร่ตรอง เพื่อก้าวผ่านหรือเก็บไว้ในความทรงจำด้วยการแสดงทัศนะของตนผ่านกระบวนการทางศิลปะ อาจแสดง เพื่อปลอบประโลมตนเองโดยไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงสิ่งอื่น หรือเป็นการแบ่งปันไปสู่ผู้ชมที่มีประสบการณ์ ร่วมที่มีความเชื่อมโยงกับเรื่องราวของตนเอง

ตัวอย่างสุดท้าย คือผลงาน Memories หนังสือศิลปินในรูปแบบประติมากรรมกระดาษของพรปวีณ์ ฤทธิรงค์ขจร นักศึกษาปริญญาตรีชั้นปีที่ 4 ภาควิชาสื่อผสม ที่ถ่ายทอดเรื่องราวความทรงจำต่อบุคคลสำคัญ ที่จากไป ภาพใบหน้ายิ้มแย้มของหญิงวัยกลางคนถูกแบ่งเป็นเส้นแนวขวางวางเรียงบิดสลับไปมา สอดแทรก ด้วยภาพดอกไม้ราวกับภาพ เคลื่อนไหวที่ไม่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน สร้างการรับรู้ใหม่จากการ ประกอบสร้างกันของหลายภาพที่ถูกบิดเบือนและเล่นกับมิติของพื้นผิว ผลงานชิ้นนี้ถูกสร้างด้วยความตั้งใจ ให้ออกมาเป็นประติมากรรมกระดาษที่สามารถกางและพับเก็บได้แบบหนังสือ เมื่อกางออกภายในคือหน้า กระดาษที่เชื่อมติดกันทุกหน้า มีภาพถ่ายและข้อความที่เขียนด้วยลายมือถูกวางทาบเคียงกัน

ภาพที่ 23

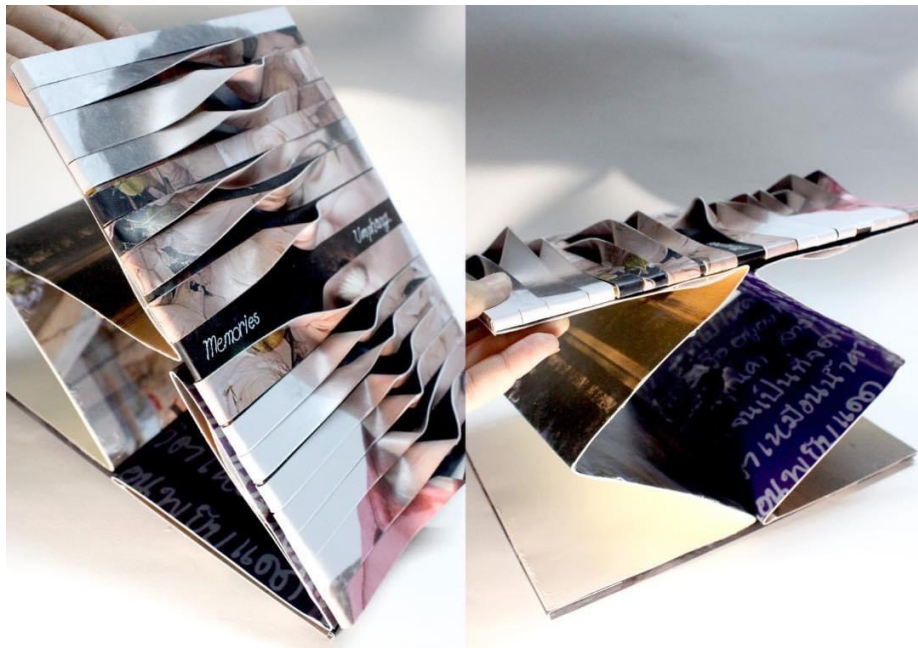
พรปวีณ์ ฤทธิรงค์จักร, “Memories”, พ.ศ.2565,
เครื่องพิมพ์เลเซอร์ ภาพถ่าย กระดาษ

พรปวีณ์ใช้เทคนิคการบิดภาพในการทำงานที่ผ่านมาหลายครั้ง เพื่อให้ผู้ชมสามารถรับรู้การบิดเบือนที่เป็นสามมิติ ขยายมุมมองให้สามารถเห็นได้มากกว่าภาพเดียว จากการประกอบกันของภาพสองมิติที่ผ่านการจัดการทิศทางและรูปทรง เช่นเดียวกับหลักการของภาพไตรวิชั่น (Trivision) สามารถแสดงได้ 3 ภาพในพื้นที่เดียวกันด้วยการแบ่งออกเป็นเส้นแนวยาว และพลิกเปลี่ยนเพื่อให้เห็นภาพอื่นสลับกันไป ภาพที่สมบูรณ์ถูกแยกชิ้นส่วน ทำลาย และย่อยสลาย เพื่อให้เห็นเป็นภาพใหม่ที่ผสมผสานระหว่างสิ่งเดิมและสิ่งที่เติมแต่ง

การบิดเบือนของภาพคือการบิดเบือนการรับรู้ของพรปวีณ์ที่มีต่อการมีอยู่ การเสื่อมสลาย และการแปรเปลี่ยนของความทรงจำอันเลื่อนลางต่อคุณน้าที่จากไป โดยใช้กระดาษซึ่งเป็นวัสดุชั่วคราวนำมาสร้างเป็นประติมากรรมที่สามารถเปลี่ยนแปลงการวางและการอ่านได้หลายรูปแบบ ทั้งวางแบบกางออก หรือตั้งเป็นสามเหลี่ยม เปลี่ยนการรับรู้ตามรูปทรงซึ่งส่งผลให้เกิดการตีความที่แตกต่าง ใช้ความพยายามในการปะติดปะต่อเรื่องราวผ่านความไม่ต่อเนื่องของข้อความและภาพที่แทรกสลับกันไปมาเป็นคลื่น

หนังสือเล่มนี้เปรียบเสมือนบันทึกความทรงจำ เล่าถึงการเดินทางของบุคคลสำคัญที่ได้ใช้เวลาร่วมกันในช่วงเวลาหนึ่งของชีวิตและเดินแยกจากกันไปโดยไม่อาจย้อนกลับมาได้อีก ความทรงจำที่ดำเนินผ่านกาลเวลายังส่งผลให้กายภาพของหนังสือมีความซับซ้อน ผสานความเป็นสองมิติและสามมิติไว้ภายในพื้นที่เดียวกัน ด้านในประกอบด้วยข้อความเขียนด้วยลายมือของพรปวีณ์ที่คัดลอกคำไว้อาลัยจากพิธีฌาปนกิจ ซึ่งเป็นเรื่องราวของความปรารถนาดีต่อการเดินทางในภพภาคหน้า แต่ละภาพที่สอดแทรกในหนังสือคือภาพที่คุณน้าถ่ายเองและมักจะถามพรปวีณ์ที่อยู่ด้านหลังว่าสวยหรือไม่ สิ่งที่ยึดจำได้อย่างแม่นยำจึงเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ได้ใช้ชีวิตร่วมกัน ในขณะที่ใบหน้าของผู้จากไปกลับค่อยๆ เลื่อนลางไปในความทรงจำ

ไม่บ่อยครั้งนักที่พรวิณ์จะเปิดเผยความรู้สึกและประสบการณ์ส่วนบุคคลในผลงาน ครั้งนี้จึงเป็นครั้งแรกในการนำเรื่องราวของความทรงจำที่แปรเปลี่ยนไปของตนเองถ่ายทอดเป็นรูปธรรม ผ่านการใช้รูปเล่มบอกเล่าถึงความบิดเบือนของความทรงจำ แม้ว่าเรื่องราวและภาพกำลังเล่าถึงการเดินทางของคุณน้ำ แต่ขณะเดียวกันหนังสือศิลปะเล่มนี้ก็เป็นพื้นที่อิสระที่ผู้อ่านสามารถนึกเชื่อมโยงไปถึงบุคคลสำคัญของตนเอง และนึกถึงความทรงจำที่ได้ใช้ชีวิตร่วมกับบุคคลนั้นในช่วงเวลาหนึ่ง

ภาพที่ 24

พรวิณ์ ฤทธิรงค์ขจร, “Memories”, พ.ศ.2565, เครื่องพิมพ์เลเซอร์ ภาพถ่าย กระดาษ

บทสรุป

หนังสือผ่านการเปลี่ยนแปลงรูปแบบตลอดระยะเวลาหลายปีที่ผ่านมา ควบคู่ไปกับเทคโนโลยีการผลิตในแต่ละยุคสมัย มีการออกแบบที่สัมพันธ์กับเนื้อหาเพื่อตอบสนองความต้องการใช้งานและการรับรู้ของผู้อ่านที่แตกต่างกัน เมื่อศิลปินผู้สร้างสรรค์องค์ประกอบบางส่วนของหนังสือกลายมาเป็นผู้ผลิตหนังสืออย่างเต็มรูปแบบ จึงพัฒนามาสู่หนังสือศิลปะอันประกอบไปด้วยทักษะการสร้างสรรค์ด้านภาพ รูปทรง และเนื้อหา ผสมการทำงานศิลปะเข้ากับการผลิตหนังสือ กลายเป็นช่องทางการแสดงออกที่สำคัญในขบวนการทางศิลปะต่างๆ โดยมีจุดประสงค์ที่ต้องการเผยแพร่ผลงานศิลปะไปในวงกว้างและสามารถเข้าถึงได้ง่าย

จากการศึกษาพัฒนาการ ข้อมูล และนิยามของหนังสือศิลปิน สามารถจำแนกประเภทการแสดงผลของหนังสือศิลปินจากกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการ Artists as Independent Publishers/ศิลปินในฐานะนักพิมพ์หนังสืออิสระไว้ 2 ประเภท คือ หนังสือศิลปินแบบมีส่วนร่วม และหนังสือศิลปินที่รูปเล่มส่งเสริมความหมาย ซึ่งต่อยอดแนวความคิดของศิลปินจากงานศิลปะประเภทต่างๆ ไปอยู่ในรูปแบบของสื่อสิ่งพิมพ์ แสดงให้เห็นถึงศักยภาพและความเป็นไปได้ของสื่อสิ่งพิมพ์ซึ่งเป็นช่องทางหนึ่งในการแสดงออกทางศิลปะที่ไม่ลดทอนแนวความคิดและกระบวนการทางศิลปะลงไป

หนังสือศิลปินแบบมีส่วนร่วม ได้แก่ หนังสือ Trace the dotted mind ของปรมาได้เปลี่ยนจากการอ่านไปเป็นการใช้ความร่วมมือในการเขียน เพื่อแสดงให้เห็นแนวคิดของการมีส่วนร่วมของผู้อ่าน ส่วนหนังสือศิลปินที่รูปเล่มส่งเสริมความหมาย ได้แก่ หนังสือ Wild Fire ของชยุตม์ใช้รูปทรงเล่าเรื่องราวของไฟ ในวิธีการอ่านที่วนเป็นวงล้อมรอบกองไฟ หนังสือ Post-human Manuscript (มนุษย์ชำระสรรพสิ่ง) ของสิริวิทย์ที่นำรูปแบบของสมุดไทยมาใช้ในการเล่าเรื่องราวร่วมสมัย และหนังสือ Memories ของพรปวีณ์ที่ใช้พื้นผิวและความเป็นประติมากรรมแสดงความทรงจำที่บิดเบือนให้เป็นรูปธรรม ทั้งหมดนี้คือการออกแบบรูปเล่มที่ส่งผลต่อการรับรู้ของผู้อ่าน ทั้งการเขียน การอ่านเป็นวงกลม อ่านจากซ้ายไปขวา หรือพลิกอ่านจากพื้นผิวที่บิดเบี้ยว ใช้ทิศทางการอ่านเพื่อเข้าถึงแนวความคิดและเรื่องราวในหนังสือแต่ละเล่ม

กระบวนการทำงานของนักศึกษาแต่ละคนต่างมีเทคนิคและวิธีคิดที่ต่อยอดมาจากแนวนงานศิลปะที่ผ่านมาของตนเองนำมาแปรเปลี่ยนให้อยู่ในรูปแบบของหนังสือ สิ่งที่น่าสนใจคือการนำความถนัดทางด้านศิลปะแบบต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม วรรณกรรม และภาพถ่าย นำมาผสมผสานร่วมกันผ่านขั้นตอนของการทดลองเทคนิคในการผลิตซ้ำ โดยเลือกใช้เทคนิคที่มีเรื่องของเวลาและปริมาณเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่รวดเร็วอย่างการพิมพ์ด้วยเครื่องจักร หรือการวาดอย่างค่อยเป็นค่อยไปด้วยมือที่ละหน้า เป็นการผลิตสำเนาที่ต่างไปจากการสร้างงานศิลปะทั่วไปที่มักจะมีชิ้นเดียว อยู่กึ่งกลางระหว่างการผลิตเพื่อเพิ่มปริมาณแต่ไม่ถึงกับเป็นการผลิตแบบอุตสาหกรรม

กิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการ Artists as Independent Publishers/ศิลปินในฐานะนักพิมพ์อิสระครั้งนี้ได้เปิดมุมมองใหม่ให้กับนักศึกษาที่เข้าร่วมกิจกรรมผ่านการสร้างสรรค์ผลงาน จุดประเด็นในการศึกษาความเป็นมาของหนังสือศิลปินและทำให้เห็นถึงช่องทางในการพัฒนาผลงานของตนเอง แม้ว่าปัจจุบันในแวดวงศิลปะของไทยจะยังไม่พบเห็นหนังสือศิลปินหรือเป็นที่รู้จักในวงกว้างมากเท่าศิลปะประเภทอื่นๆ แต่ด้วยศักยภาพที่สามารถเข้าถึงคนทั่วไปได้อย่างใกล้ชิดมากกว่าศิลปะทั่วไปที่อยู่ในพื้นที่จำกัด สามารถเผยแพร่ข้อความที่ต้องการสื่อออกไปได้อย่างกว้างขวาง เหมือนการอ่านหนังสือพิมพ์หรือใบปลิวที่มีรายจ่าย่อมเยา หนังสือศิลปินจึงเป็นอีกหนึ่งในวิธีการแสดงออกที่จะมีความนิยมมากขึ้นต่อไปในอนาคต ด้วยการเผยแพร่ออกไปผ่านตัวศิลปินเอง ตีพิมพ์ผ่านสำนักพิมพ์อิสระ หรือสำนักพิมพ์ทางเลือก จำหน่ายในเทศกาลหนังสือศิลปะ ร้านหนังสือ และแกลลอรีต่างๆ ที่เริ่มมีพื้นที่ให้กับหนังสือศิลปินมากขึ้น

หนังสือศิลปินจึงเป็นสื่อซึ่งเปลี่ยนผ่านจากความเป็นศิลปะวัตถุไปสู่วัตถุธรรมดาที่สามารถสัมผัสได้
ในชีวิตประจำวัน ละลายเขตแดนของความเป็นศิลปะและวรรณกรรมด้วยการอธิบายสิ่งที่ไม่สามารถเล่าเรื่อง
ผ่านตัวอักษรด้วยภาพ และอธิบายแนวความคิดที่ซับซ้อนผ่านตัวอักษร ผสมผสานศาสตร์ทุกด้าน ภายใต
รูปแบบอันล้นเหลือ และความเป็นไปได้ที่สามารถนำไปพัฒนาต่อได้ในอนาคตอย่างไม่มีขีดจำกัด

เอกสารอ้างอิง (References)

- ก่องแก้ว วีระประจักษ์. (2530). *การทำสมุดไทยและการเตรียมใบลาน*. หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- ฉันทดี สุขประเสริฐ. (2564). *คัมภีร์ใบลาน จารจารึก ด้วยศรัทธา*. ฐานข้อมูลเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้าน
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). https://www.sac.or.th/databases/traditional-objects/th/blog_det.php?bid=6
- พิชญ์ ศุภนิมิตร. (2017). *ความเป็นมาเป็นไปของหนังสือศิลปะ: หนังสือศิลปิน: ความรู้จากภายใน สู่ภายนอก*.
<http://www.resource.lib.su.ac.th/artistsbooks/about?lang=tha>
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.
- _____. (2554). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.
- วสันต์ ปัญญาแก้ว. (2563). สู่โลก Posthuman. *วารสารสังคมศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่*, 32(2), 6-10.
- หอสมุดแห่งชาติ. (2565). *ฐานข้อมูลเอกสารโบราณ จารึก สมุดไทย ตู้นพระธรรมและคัมภีร์ใบลาน*.
<http://manuscript.nlt.go.th/th-th/>
- หอสมุดแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). *ปลาทูทอง เล่ม 1*. [ภาพถ่าย]. [http://manuscript.nlt.go.th/th-th/หน้า
แรก/ctl/ctrlObjectType3_Detail/mid/1855/id/5](http://manuscript.nlt.go.th/th-th/หน้าแรก/ctl/ctrlObjectType3_Detail/mid/1855/id/5)
- อิทธิพล ตั้งโฉลก. (2560). *ทัศนทัศน์ของการรักษาโรคพาร์กินสัน*. [มาร์กเกอร์สีน้ำมันบนแผ่นฟิล์ม
เอ็กซ์เรย์และเข็มจีนโบราณ]. สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร. [http://www.resource.
lib.su.ac.th/artistsbooks/artwork?artist_id=2&lang=tha](http://www.resource.lib.su.ac.th/artistsbooks/artwork?artist_id=2&lang=tha)
- Bangkok Art Book Fair. (2022a). *Edition05 BKKABF 2022*. [Online Image]. [https://bangkok
artbookfair.info/](https://bangkokartbookfair.info/)
- Bangkok Art Book Fair. (2022b). *The journey and ethos of Bangkok Art Book Fair*. [https://
bangkokartbookfair.info/Article-The-journey-and-ethos-of-Bangkok-Art-Book-Fair](https://bangkokartbookfair.info/Article-The-journey-and-ethos-of-Bangkok-Art-Book-Fair)
- Barney, S. A., Lewis, W. J., Beach, J. A., & Berghof, O. (2006). *The Etymologies of Isidore of Seville*. Cambridge university press.
- Bening, S. (1530-35). *Book of Hours*. [Illustrated book]. The Met. [https://www.metmuseum.
org/art/collection/search/684184](https://www.metmuseum.org/art/collection/search/684184)

- Blake, W. (1923). *Songs of Innocence and of Experience*. [Illustrated book]. British Library. <https://www.bl.uk/collection-items/william-blakes-songs-of-innocence-and-experience>
- Cartwright, M. (2017). *Paper in Ancient China*. *World History Encyclopedia*. <https://www.worldhistory.org/article/1120/paper-in-ancient-china/>
- Drucker, J. (1995). *The century of artists' books*. Granary Books.
- Duchamp, M. (1947). *Le Surréalisme*. [Illustrated book]. MoMA <https://www.moma.org/collection/works/16038>
- Duke University libraries. (2023). *A Brief History of Zines*. <https://blogs.library.duke.edu/digital-collections/zines/timeline/>
- Eisen, E. (2018). *The Work of Art in the Age of Xerox Reproduction*. The New Quiry. <https://thenewinquiry.com/blog/the-work-of-art-in-the-age-of-xerox-reproduction/>
- Encyclopedia Britannica. (2022a). *illuminated manuscript*. <https://www.britannica.com/art/illuminated-manuscript>
- _____. (2022b). *Printing press*. <https://www.britannica.com/technology/printing-press>
- Faculty of Painting Sculpture and Graphic Arts, Silpakorn University. (2023, Oct 6). Faculty of Painting Sculpture and Graphic Arts invited... [Image]. Facebook <https://www.facebook.com/FineArtsSilpakorn/posts/pfbid0pqsXeJ1XSjdpiDSZbV8cG9nkSC1rt3o6EgmnMJbJ1SV7BMkVzVr8vdAfGF9m8bnQl>
- Fine Arts Museums of San Francisco. (2021). *The Book of Now: Dieter Roth and Ed Ruscha*. <https://www.famsf.org/exhibitions/roth-ruscha>
- Kornicki, P. (1998). *The Book in Japan: A Cultural History from the Beginnings to the Nineteenth Century*. University of Hawaii Press.
- Medieval Scrolls Digital Archive. (2022). *Scrolls: A Basic Introduction*. <https://medievalscrolls.com/scrolls-a-basic-introduction/>
- MoMA. (2008). *Max Ernst*. <https://www.moma.org/collection/works/25930>
- _____. (2017). *Various Artists with Lawrence Weiner, Robert Morris, Joseph Kosuth, Douglas Huebler, Robert Barry, Sol LeWitt, Carl Andre*. <https://www.moma.org/collection/works/11400>
- _____. (2023). *Marcel Duchamp*. <https://www.moma.org/collection/works/16038>
- Mosele, F. (2022). *Digital Folktales*. [VQGAN+CLIP and GPT-3]. <https://www.fabianmosele.com/digital-folktales>

- Museum of Pop Culture. (2020). *Pop+Punk: "Love Rock Revolution Girl Style Now!" - A Closer Look at Riot Grrrl Zines*. <https://www.mopop.org/about-mopop/the-mopop-blog/posts/2020/august/popplus-punk-love-rock-revolution-girl-style-now-a-closer-look-at-riot-grrrl-zines/>
- National Library of Thailand. (2022). *A database of ancient documents, inscriptions, Thai books, book cabinets and Palm leaf scriptures*. <http://manuscript.nlt.go.th/th-th/> [in Thai]
- _____. (n.d.). *Golden goby 1st Issue*. [Photograph]. http://manuscript.nlt.go.th/th-th/หน้าแรก/ctl/ctrlObjectType3_Detail/mid/1855/id/5 [in Thai]
- Panyakeaw, W. (2020). Posthuman. *Journal of Social Sciences, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University*, 32(2), 6-10. [in Thai]
- Poetry Foundation. (2022). *William Blake*. <https://www.poetryfoundation.org/poets/william-blake>
- Roth, D. (1957). *2 Bilderbücher*. [Picture books]. <https://www.the-saleroom.com/en-gb/auction-catalogues/christian-hesse-auktionen/catalogue-id-srchristia10002/lot-8bdc5786-356b-4e24-89c2-a541015be2b1>
- Ruscha, E. (1963). *Twentysix Gasoline Stations*. [Photograph book]. Tate. <https://www.tate.org.uk/about-us/projects/transforming-artist-books/five-artist-book-summaries/edward-ruscha-twentysix-gasoline-stations-1963>
- Stewart, J. (2022). *Artist Books, Livre d'artiste - a brief history*. <https://www.zimmerstewart.co.uk/post/artist-books-livre-d-artiste>
- Sukpresert, T. (2021). *Scriptures inscribed with faith. Folk tools and appliances database*, Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre (Public Organisation). https://www.sac.or.th/databases/traditionalobjects/th/blog_det.php?bid=6 [in Thai]
- Supanimit, P. (2017). *History of art books: Artist books: knowledge from inside to outside*. <http://www.resource.lib.su.ac.th/artistsbooks/about?lang=tha> [in Thai]
- Tate. (2022). *Participatory Art*. <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/p/participatory-art>
- Taylor, J. (2018). *A library fit for a king*. The British Museum. <https://www.britishmuseum.org/blog/library-fit-king>
- Thangchalok, I. (2017). *A Visual diary of my parkinson treatment*. [Oil marker on X-ray film with acupuncture needles]. Central library, Silpakorn university. http://www.resource.lib.su.ac.th/artistsbooks/artwork?artist_id=2&lang=tha [in Thai]

- The British Museum. (n.d.) *papyrus*. [Photograph]. https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA9999-43
- The Royal Society of Thailand. (1999). *Royal Institute Dictionary 1999*. Nanmeebooks. [in Thai]
- _____. (2013). *Royal Institute Dictionary 2013*. Nanmeebooks. [in Thai]
- University of Cambridge. (2018). *A Stray Sumerian Tablet: Unravelling the story behind Cambridge University Library's oldest written object*. [Online Image]. <https://www.cam.ac.uk/research/news/a-stray-sumerian-tablet-unravelling-the-story-behind-cambridge-university-librarys-oldest-written>
- University of Minnesota. (2016). *Understanding Media and Culture: An Introduction to Mass Communication*. <https://open.lib.umn.edu/mediaandculture/chapter/3-2-history-of-books/>
- Vanderlip, D. P. (1973). *Foreword, Catalogue to Exhibition Artists Books* (23 March – 20 April 1973). Moore College of Art.
- van der Streat, J. (1550). *Impressio Librorum (book printing)*. [Engraving]. Britannica. <https://www.britannica.com/technology/printing-press>
- von Maltzahn, K. (2021). *Exhibition Artists as independent publishers*. <https://klasse-ka-trinvonmaltzahn.de/projekt/artists-independent-publishers-2>
- Weeraprajak, K. (1987). *Thai manuscripts and Palm leaf scriptures*. National Library of Thailand. Fine Arts Department. [in Thai]

